

RONDALES DE LA VORA DEL FOC.

Memories.

Primera part. 1898 - 1920.

Sense passaport, sense papers d'identitat, sense haver demanat permís a ningú, em vaig plantar en aquest món el dia 30 d'abril del 1898, a les 11 del matí, a Ulldemolins, de la comarca del Priorat.; una vila de 1,500 habitants, allunyada de 40 quilòmetres de tot centre industrial i comercial. Una sola via de comunicació lligava la vila, de la mar de Tarragona al llindar de les terres aragoneses i és clar, a tot l'ample del territori peninsular. L'agricultura -- l'agricultura de fi de segle XIXè. -- i el bosc eren els únics mitjans de subsistència dels seus habitants.

Ulldemolins es troba situat dalt d'un modest promontori que té la forma d'un seient de bicicleta; ample pel costat del camí de Prades i que acaba en punta pel costat del "Collet de l'Arsons", a la confluència del Riu de les Vegues i del Riu del Montsant; uns dos quilòmetres d'un punt a l'altre en direcció d'Est a Oest, a uns 500 metres sobre el nivell de la mar. Les falques d'aqueix promontori estan regades pels dos rius esmentats. Pel costat esquerre, mirant a Ponent, pel riu de Montsant i pel costat de la dreta, pel riu de les Vegues. Aquest, neix als peus mateix de Vilanova de Prades; a tot el seu llarg deixa a la seva dreta la Serra de la Llena per a juntar-se a uns 10 quilòmetres més lluny, a uns dos quilòmetres més avall d'Ulldemolins, amb el Riu de Montsant.

La Serra de la Llena és la que limita les comarques de les Garrigues i de la Conca de Barbarà, amb la comarca del Priorat. El riu del Montsant continua la depressió passant per Margalef, la Bisbal de Falset, Cabacés, Vilabella Baixa, Lloà, Masroig i Garcia on es llença a engrossir l'Ebre.

El clima és més aviat benigne. No són pas massa de tèmer temperatures extremes i per això, potser si que s'hi fa sentir l'influència de les tres que envolten les quatre cinquenes parts del terme d'Ulldemolins i l'altra cinquena part pel Serrat que, a Ponent, forma l'anomenat Coll del Prat. Hom està temptat de pensar que les serres i el serrat hi han estat posades per "la mà de Deu" per a protegir la vila contra les fúries de la naturalesa. Car el serrat del Coll del Prat sembla que hi estigui posat expressament per a tapar l'obertura que encara deixen en voler juntar-se la Serra de la Llena i la Serra del Montsant.

La Serra ~~de Prades~~ de Prades comença en direcció de Nord a Sud al costat mateix de Vilanova de Prades ~~de~~ ~~recció Nord-Sud~~, per acabar-se guaitant les vallades del Priorat amb la punta on es troba situada Ciurana; vila aquesta, avui despoblada, però on s'hi manté una llegenda segons la qual "Ciurana fou la capital de la Reina Mora"; Reina que va preferir estimbar-se amb el seu cavall en un precipici d'uns 200 metres d'altura abans de convertir-se al cristianisme.

Avui encara es parla del "salt de la Reina mora", i si la vista del visitant és prou fina, es diu que encara s'hi pot veure la marca de la ferradura del cavall deixada a la roca abans de llençar-se en el buit.

L'altra serra és l'anomenada Serra del Montsant; mages- tuosa en la seva vegetació de tots els colors, sobretot a la tardor i en la seva part Nord. Comença a Albarca, vila també despoblada, com Ciurana, i amb l'Ermita de la Mare de Deu del Montsant. Comença amb una punta que sembla llençar-se a tallar el pas a la Serra de Prades, en direcció Est-Oest, per acabar a proximitat de Margalef. A les immediacions de l'Ermita s'hi troba l'anomenada "Cova Santa" a una altitud superior als 1.000 metres; cova la volta de la qual i els costats estan formats de magnífics estalactites que fan l'interès i la joia dels visitants. Serra, ~~a més~~ poblada d'Ermites, car a més de la que ja hem esmentat, per la part del Nord i pel que respecte a la nostra jurisdicció municipal, hi trobem les de Santa Magdalena, plena de llegendes, i de "misteris" i de "miracles", amb el seu "anacoreta", el "Frare Llorens" que, segons es diu, va viure en una cova foradada a pic d'escoda a la roca viva i a l'interior de l'Ermita, d'uns vint metres de llargada, 0,80 centimetres d'ample i d'1,40 metres d'alt. El fons esdevé una mena de cambra, puix que s'eixampla i s'aixeca d'uns 25 centimetres en tots sentits.

Allà es troba estès o bé arreganjat a la paret el tronc en forma d'home que vol recordar el pobre Frare Llorens el qual no recorda ningú, llevat dels dies de Pasqua o de Festa Major. Lloc de visita il·luminat amb les espelmes que es porten illogades pels visitants i visitantes, quan no es produeix un "accident" que ho deixa tot a les fosques, sobretot quan els grups estan compostos de nois i noies, amb la natural xiscladissa i cridòria que és fàcil d'endevinar. Tot, però, s'"arranja" quan s'arriba a la "cambra" del Frare, si els nois i les noies tenen prou coratge per aixecar el tronc i fer-li trucar el sostre amb el cap, cosa que arriba gairebé sempre. Si es dona el cas que una noia no pot, sempre hi ha un noi que l'ajuda. Això vol dir que les parelles així formades són cridades a casar-se abans de l'any.

Restava encara, per bé que més modesta, l'Ermita de Sant Antoni. El tot, però, acompanyat i adornat amb un conjunt de fonts i de fontetes que apart de ser les fundadores de petits rierols, donen l'oportunitat als nostres pagesos de cultivar i de regar horts d'explotació familiar abans de precipitar-se al riu. Comença, per exemple la Font del Teix que dona neixença al barranc del mateix nom davall d'Albarca i després amb d'altres fontetes funden el Riu del Montsant. La Font-Auba produïda per la filtració del Barranc dels Pelics. Font que neix al costat Nord, gairebé a la carena de la Serra del Montsant i que es despenja en cascada vertiginosa formant una ampla cinta de plata espumosa per tota la falda de la Serra fins arribar al Riu.

Cada una de les ermites té la seva o les seves fonts. I entre mig es troba la font o les fonts que alimenten d'aigua la vila. S'hi troba la famosa Font de la Gleva

que és la font del repòs -- i del plaer -- que es precipita en cascada d'uns cent metres a les Cadolles Fondes, havent, però, fet abans les delícies dels passants quan van i quan venen de visitar les bel·leses salvatges del "Fregrau" i del Montsant.

I la tercera serra és la Serra de la Llena, més aspra, car la part que dona a Ulldemolins és el Sud i per consegüent és més assolanada, més seca, més pobra de vegetació. Es, però, de les tres, la serra que juga el paper geogràfic més important com he dit més amunt. Comença a Vilanova de Prades; pren direcció Nord-Est vers el Sud-Oest, per acabar als voltants de La Bisbal de Falset, després d'uns vuit o deu quilometres ~~gairebé~~ de la gairebé confluència amb la Serra de Montsant, només separades per l'amplària del petit riu que en certs llocs no depassa pas els 20 metres, amb una alçària de les muntanyes de més de 500 metres, com per exemple al lloc on es forma la gorja ~~de~~ ~~forma~~ les Cadolles Fondes.

Les tres serres, doncs, formen un conjunt topogràfic i geogràfic d'un gairebé triangle geomètric que podria comparar-se a una fortalesa construïda per gegants per a "protegir el petit infant d'elles" que esdevé la petita vila d'Ulldemolins, contra els elements que de vegades és desfermen de la natura.

Els mitjans de subsistència dels habitants poden fixar-se tots en l'agricultura, evidentment evolucionada, a base de productes sensiblement equivalents, com per exemple el vi, les ametlles, les avellanets, l'oli, i en menys percentatges els cereals, blat, ordi i civada. Cal dir que la major part de la collita d'olives es produeix a les Garrigues per al cultiu i recollecció de les quals els productors cal que traspassin la Serra de la Llena i s'endinsin fins a les immediacions de Pobla de Granadella, de Granadella, de Juncosa, de Cervià, de Pobla de Ciervols.

La propietat de la terra està força repartida i esmicolada; donant-se el cas que un mateix propietari posseeix deu, quinze i fins i tot vint bocins de terra.

El tipus de treballador a jornal, força corrent a començament de segle, a partir d'una vaga de jornalers que es va produir el juliol del 1911 i de la qual tornaré a parlar més endavant, es pot dir que ha desaparegut. El tipus més clàssic de treballador és l'explotant per compte propi o bé per contracte a base de parts de fruit o bé d'un arrendament amb preu fixat en metàl·lic.

El meu pare mateix, tot i que el vaig conèixer jorner, n'era enemic de ser-ho. I sovint deia: si quan arribes al vespre ja saps el què has guanyat, ja estàs fotut.

Per a ell, la collita o les collites anyals eren les que havien de determinar la compensació del treball fet. I aqueix esperit que se'n diu d'independència individual, tot i que exigia moltes més hores diàries de treball i l'incorporació al treball de tota la família, és el que predomina en els treballadors de la vila.

X X X X X X X

Segons se m'ha dit quan m'he anat fent gran, sembla que no vaig ser ni més aixerit ni més curt de gambals que la mitjana dels altres nois de la vila. I, sempre segons informacions i opinions alienes, ~~sembla~~ sembla que mentre vaig ser petit era una mica més turbulent que el nivell mitjà que donen de turbulència els nois de no importa quin na de les altres viles de Catalunya.

Fill de pare i d'avi patern, pàgesos; i de mare, de pare i mare mestres d'escola primària. Els meus pare i mare, l'un i l'altre, havien perdut llur mares respectives de molt jovenets. Els pares respectius havien contrret matrimoni en segones nocces molt aviat, els quals havien tingut "nous fills", raó per la qual i atès el fenomen que es dona en la majoria d'aquests casos, tant el pare com la mare s'havien trobat, o almenys sentit, ofens del tot i vist obligats, el pare a marxar de casa als ll anys per a "guanyar-se el pa" fent de mosso de mules i la mare, a ll anys també, a fer de criada per la madras-tra; obligada a fer les feines de la casa i a tenir cura dels fills "nou vinguts" del segon matrimoni del meu avi matern.

En aquestes condicions varen creixer i esdevenir home i dona; així es varen casar a l'edat dels 20 anys el pare i de 19 anys la mare, sense altres recursos que llur amor comú i respectiu i les finances d'un dia de salari: el del pare de dues pessetes fent de traginer de travesses per a la via del tren i el de la mare d'una pesseta recollint olives.

Val a dir, econòmicament parlant, que jo tampoc no vaig tenir molta traça a triar-me el dia i l'època de la meua "arribada" a terra.

Tota la vila, com tot Catalunya, encara es ressentien de les ferides físiques i morals ocasionades per les repetides guerres carlistes. La mateixa vila havia pagat una elevada contribució de sang, de diners i de sofriments; puix que havia donat un bon contingent d'homes a cada un d'ambdós bandols en lluita.

Ulldemolins es ressentia també dels efectes de la guerra de Cuba on havien estat sacrificats diversos dels seus fills.

I per acabar d'explicar-nos la precarietat de l'economia i de la moral de la vila, fonamentalment vinícola a l'època, cal tenir en compte que al final del segle XIXè. la filoxera va exterminar totes les plantacions.

Malgrat tot, quan hom intenta reconstruir aquell ~~passat~~ passat, troba que la moral del poble no era pas de derrota, sinó, a més curt o bé a més llarg terme, de victòria.

Car, del meu record, els nois que ja eren més grans encara cantaven la cançó dels soldats que eren portats a Cuba sabent-se vençuts per endavant. La cançó deia:

Adeusiau que ens en anem,
No podem dir si tornarem.
No hi ha remei, estem manats
i hem d'anar a morir als combats.
Sentireu, visca Espanya en un crit fort
i al mig dels negres anem a buscar la mort.

Amb una moral com la que expressa aquesta canço, no cal ser un endevinaire per tenir la convicció de que l'acabament de la guerra de Cuba, no fou tingut com la "pèrdua" de Cuba, sinó com l'alliberament d'un malson ~~la~~ fi del qual constituïa una veritable victòria, com ho fou per als patriotes cubans.

Pel que fa als estralls causats per la filoxera, el poble va trobar i va aplicar ben aviat la resposta: ~~Replantar~~ Replantar !

Replantar peus de vinya americana immune a l'epidèmia. Ben segur que s'havien d'empeltar. Ben aviat, però, es van formar especialistes en empelts de diverses formes. El meu pare fou dels especialistes millors, i més braços hagués tingut.

Cal dir, també, que fou l'època de les fortes emigracions vers Amèrica del Sud. Argentina de preferència. Emigracions a les quals el meu poble va donar també un fort contingent. Amb tot, el "gros", el vital de la població va restar, va resistir i tingué prou energia per a revitalitzar-se moralment, econòmicament i políticament. La sagnia en tots aquests ordres no solament fou estroncada ans bé fins i tot fou cicatritzada i ben aviat l'idea sobre el "demà" de la vila, sobre el demà de Catalunya va prevaldre sobre l'"ahir" i el caliu vivificador que no s'havia extingit del tot va ser prou vigorós per a "encendre foc nou".

Ben aviat van germinar-hi les idees de Francesc Pi i Margall sobre la necessitat d'acabar amb la política colonial, sobre la necessitat d'abandonar TOTES les colònies.

Ben aviat van arrelar les idees de Joaquín Costa sobre el problema agrari d'Espanya i de l'ensenyament, indissolublement lligats amb el problema nacional i colonial.

Ben aviat van arrelar les idees de Nicolás Salmerón i Alonso que tot i ser andalus va comprendre a les mil meravelles el paper determinant que havia de tenir Catalunya en el procés de la democratització hispànica.

Junt amb aquests aspectes de la vida nacional i local, Ulldemolins tampoc no es va quedar endarrera en la revaloració del ~~folklor~~ Folklor de Catalunya. A la mateixa època hi va néixer el Chor l'animador nacional dels quals era Anselm Clavé.

I és clar, com a compendi de totes aquestes inquietuds polítiques, socials i nacionals, va néixer el primer Centre Republicà inspirat per les idees de Pi i Margall, de Costa, de Salmerón i d'Anselm Clavé. Car una de les virtuts de la política a les petites viles, és la de no tenir ni fer grans obstacles de lleugeres o de vegades artificials matisacions d'ordre polític o filosòfic.

Els meus pares foren els primers converges del Centre Republicà.

Ben entès, els meus pares eren republicans, fills i néts de republicans i de liberals. I per afegidura, a ~~la~~ l'època, ser republicà era consubstancial amb ser anticlerical.

I els primers anys de la meua vida van transcorre en aquell ambient que al meu entendre fou determinant pel que

seria el meu avenir polític i ideològic.

Al cafè del Centre Republicà, anant dels genolls d'un client als genolls d'un altre; a casa quan el meu pare rebia la visita dels seus amics cosa que ocorria gairebé tots els dies al vespre, les meves orelles sentien i escoltaven sempre la mateixa col·lecció de temes: Costa, Pi i Margall, Salmeron, Republica, Monarquia, etc. etc. La conclusió era sempre la mateixa: els republicans tenien raó! I era just, QUE! A través d'aquelles converses jo havia après a distingir els que coincidien amb el meu pare i els que no hi coincidien tant; car per a mi existia una "veritat intangible": el meu pare tenia sempre raó, QUE!

Poc a poc arribava la meva edat d'entrar a l'escola. Car, a l'època no es coneixia encara l'escola maternal, al menys, no es coneixia al meu poble, l'escola maternal. I per consegüent, els nois i les noies no hi eren admesos abans dels sis anys.

Com sigui, però, que el meu avi era el mestre de l'escola del poble, ell ja se sentia impacient per poguer-me comptar entre els seus alumnes. I pel que a mi es refereix, trobar-me al costat del meu avi matern era el millor lloc del món. Avui vull pensar, fins i tot, que avi i nét ens compreniem a les mil meravelles. Potser per diferents motius, però era així i era el que comptava. Recordo encara amb plaer que, sobretot a les tardes, em prenia amb ell a l'escola. I que quan "passava llista" dels altres nois, em cridava a mi també. No hi fa res que no hi estés inscrit. Ell em cridava i jo responia PRESENT!

Recordo també que l'endemà que jo havia complert els 5 anys em vaig presentar a l'escola a les 8 del matí. Avi, vaig dir-li! ja em pots posar a la llista! Com és això, fill meu? És perquè ahir vaig complir 5 anys i avui en compleixo 6. Un acudit que em fou retret durant setmanes acompanyant de riallades de les persones que l'escoltaven.

Arribat ja als 6 anys vaig entrar "oficialment" a l'escola i es pot dir que, barrejat amb els altres nois, vaig començar a fer "vida de societat". Dels 50 a 60 nois que formaven la població masculina de l'escola, n'hi havia de totes les edats compreses en l'edat escolar. Ben aviat em vaig fer un grup d'amics. Junts jugavem i junts ens barallavem. El mateix ens esgarrapavem per una bola de pega, que ens repartíem una mora d'esbarzer. I no hi feia res que el meu avi estigués constantment sermonejant-me; puix que quan acabava a l'escola, recomençava després a casa. No hi fa res que cada dijous al migdia el meu avi em retenia a donar amb ell per a repartir-nos una cassolada d'arròs que l'avia preparava amb mans que feien miracles de tant bona cuinera que era.

Val a dir, no obstant, que els meus atreviments no sempre restaven impunits; car la meva pobra mare, en veure la "manca de respecte" envers el meu avi, que a la vegada era el meu mestre, no s'hi mirava gaire a abaixar-me els pantalons, ni que fos davant de la gent, i deixar-me els meus petits darreres vermells com a tomatecs madurs.

Un dia, però, la cosa va passar de la ratlla.
Per fer les "nostres feines" havíem de baixar al soterrani de l'escola. Un matí que ens hi vam trobar un al-
tre noi i jo, entre els dos vam matar una rata de les dese-
nes de rates que circulaven i vivien per aquells indrets.
Els dos "herois" que havíem esdevingut, ben aviat vam
estar entesos: ens calia enterrar la rata i fer-ho en tota-
"dignitat i solemnitat".

I va venir la "conspiració" a l'escola. I la consig-
na: cada noi portaria CINC CENTIMS DE CANDELA. Un fill de
fuster va fer-li la caixa per a posar la rata de cos pre-
sent. L'endemà, un a un anírem a fer un riu i ho aprofita-
riem per a plantar la nostra candela entorn del "catafalc"
de la bèstia. Un dels alumnes estava encarregat d'encen-
dre totes les candelas i un altre -- i aquest era el nét
del mestre -- fou l'encarregat de donar la senyal per a
abandonar l'escola en massa i baixar tots a cantar les ab-
soltes per a "l'ànima" de la rata. La senyal de "l'insurrec-
ció" fou donada i l'insurrecció es va produir. Així fou dit,
així fou fet i en menys de 5 minuts les candelas foren en-
ceses i l'escola abandonada amb el mestre tot sol.

El que va ocórrer fou, després, que els plors fingits
durant la "cerimònia" esdevingueren plors de veritat per
a mi en arribar a casa on m'esperaven ja la meva mare i
el meu avi.

X X X X X

A empentes i rodolons anava alternant el meu "tre-
ball" d'aprendre a "llegir i escriure", les "quatre regles"
i la "gramàtica", i unes lliçons de memòria d'Història Sa-
grada, amb petites o grosses aventures per les eres, pels
corrals i pels camps dels voltants de la vila.

La llei d'atracció o bé, si es vol, la llei de l'afi-
nitat, havia fet que quatre o cinc dels nois de l'escola
formessin un grup d'inseparables i del qual se n'havia de
parlar sovint en les converses de les dones al safareig,
al mercat, o al recer fent mitja. Poques eren les setmanes
que el grup en qüestió no produís algun "esdeveniment" i
fes parlar d'ell.

Per exemple, una de les maneres que teníem de jugar,
era jugar a boles de la nostra pròpia fabricació. Ens ser-
viem d'un material provinent d'una canonada que havia con-
duït aigua a la vila i que havia rebentat per dues raons
probables: la primera, perquè potser els instal·ladors ig-
noraven les lleis dels pesos i de les resistències per
aguantar un "sifon" format des del lloc de la sortida de
l'aigua fins al lloc d'arribada, uns tres quilòmetres de
distància, amb només uns 0,40 centímetres de desnivell, a més
de baixar i tornar a pujar a més de 300 metres per cada
costat. La segona raó probable -- i aquesta era la millor
admesa per l'opinió pública -- era que per un pressupost
d'X pessetes per a portar l'aigua al poble, només se n'hi
havia esmerçat una tercera part del previst. Diem que a-
questa era la raó més admesa, car tothom va poguer veure,
sorpres, com l'encarregat d'administrar l'instal·lació, de

l'aigua molt aviat es va construir una casa dels "fonaments" a la teulada.

Responent a aqueixa idea més o menys públicament manifestada, el cas és que va nèixer una cançó que deia:

"Una rata furiosa
ha sortit de cal Arsons.
De tant depressa que anava.
S'ha posat dóns dels canons.
Com que els canos són de pega,
costen poc de foradar.
Maliatsiga la rata
que els canons va embossar.

I és que la "raó oficial" que es va donar per a "justificar" el rebentament de la canonada, fou que una rata ~~havia entrat~~ hi havia entrat.

Fos com fos, la qüestió és que la canonada es va rebentar i com sigui que els canons estaven coberts d'una barreja de sorra i quètrà, barreja petrificada pel fret, en arrencar els canons rebentats, tot el llarg de l'instal·lació va restar ple de bocins de l'esmentada barreja petrificada. Era un material preciós per a la fabricació de les nostres boles. Ens proveïem d'un pot vell de llauna, li donàvem forma d'una cassola, feiem un foc a terra, o bé amb tres pedres i amb foc fet amb branques i herbes seques, feiem fondre el quètrà i tot bullint bullint, ja ens teníem agafant cullerades d'aquella "solució" entre les mans fins a refredar-se; fins a fer la bola, o bé les boles totalment rodones i lluentes com si fossin de cristall. Més d'una vegada anàvem amb les mans embenades per llagues produïdes en la "fabricació" de boles.

Vete'ns ací que un dia no podíem encendre el foc a causa de la gran ventada que feia. I com sigui que estàvem "pelats", puix que el grup de nois rivals ens havia guanyat les nostres al "joc", teníem necessitat absoluta de fabricar boles noves de trinca. Era el nostre recurs quan "perdiem": fabricar boles noves.

Aqueix dia, doncs, ens consideràvem perduts per culpa del vent quan de sobte, no sé pas de quí dels presents, va nèixer la idea salvadora: al costat nostre s'hi trobava un gros paller. La idea fou fer un forat ben profund al seu mig, prendre un grapat de palla i encendre'l dins del forat. Després, el portàriem encès fins al "fornal" on havíem de fabricar les boles. El que no vam preveure, car "prou feina teníem", i en aquest cas potser no ho hauríem fet, és que al mateix temps d'encendre el grapat de palla es va encendre també el paller i "gràcies a la ventada, en pocs moments no hi va haver ni paller, ni palla ni pols. Encara em sembla veure dones i homes del veïnat cridant "foc"! i portant galledes i cantis d'aigua que no van servir de res. De totes maneres, tot lamentant-ho, el que més sentíem nosaltres és que ens trobàvem "pelats".

X X X X X X X

Vila agrícola Ulldemolins, el seu ambient havia de ser inevitablement agrícola; les seves habituds, la seva manera de treballar, com també la seva manera de divertir-se. Pel que fa a la mainada, no els podriem comprendre al marge d'aqueix ambient. Ben sovint, el mateix "treball" d'anar a l'escola estava condicionat a les necessitats de la casa vis a vis de les necessitats del treball del camp. No pas per la feina que el noi o la noia pogués fer, ans bé pel treball que la seva presència al "troç" permetia de fer al pare i la mare. Ben sovint també, l'anar a l'escola o no, depenia dels "plans" elaborats un minut abans d'entrar, consistents a anar a veure un niu, o bé a fer una banyada a tantseval quin dels dos rius dels quals ja he explicat que passaven per ambdós costats de la vila.

Arribat aquí, sigui'm permés explicar un epissodi viscut personalment:

Aqueix dia, els inseparables erem quatre: Conrad, Joan, Pere i jo.

Era un dia dels primers del mes de març que el sol ja es feia sentir i se'ns va acudir "anar a nedar" a la Cadolla de Font-Auba. Aquest indret està format per una gran bassa degut a la caiguda de l'aigua en un lloc del riu de Montsant per una cascada d'uns 10 metres d'alt. De vegades, la bassa així formada té uns sis metres de profunditat i més de 20 metres de diàmetre.

L'aigua en aqueix indret és glaçada. A més, és un riuet que passa gairebé sempre per l'ombra i en aquell lloc ja s'hi ha afegit, com el seu nom ho indica, l'aigua de la Font-Auba que hi arriba totseguit després d'haver deixat la vessant del Montsant.

Per nosaltres, no obstant, cap d'aquests factors no comptava.

"Feia calor" i havíem de nedar, QUE !

I ja ens teníem tots els quatre en merxa vers el riu.

En arribar, ens va semblar que feia més "valent" llençar-nos a l'aigua del capdamunt de la cascada, que no pas posar-nos-hi des de la vora mateixa.

I pensat, i dit i fet!

I ja ens teníem a tots quatre nuets com el dia que vam nèixer.

Vam convenir que ens hi llençaríem tots quatre i que per fer-ho així era millor agafar-nos uns a altres per la cintura i... "A redeu"! vam sentir que una veu de tro deia al nostre darrere. Era el pare de Conrad, que era guardaterme i que amb la seva "ullera de llarga vista" ens havia vist d'un bon troç lluny, cosa que li havia permés apropar-se de nosaltres sense ser vist.

I sense cap mirament, ens va ordenar d'emprendre el camí de retorn de cara al poble. Tal com estàvem. Ell, el pare de Conrad ens va arreplegar la roba i ja ens teníem en marxa com perdiganes plomades. Val a dir que el bon home, ens va fer parar abans que entressim al poble i així ens vam poder vestir.

El que és cert és que cada una d'aqueixes aventures a mí em costava cara. De vegades, només era la meua mare

x alhora

a ferme-les pagar. Altres vegades, com que les meves aventures coincidien amb les meves "campanes" a l'escola, era el meu avi, el meu mestre, el qui s'encarregava de "cobrar-me-les". Altres vegades, eren els dos.

El meu pare, no. Gairebé sempre es mostrava indulgent amb mi.

I així, amb intermitències d'aventures més o menys inofensives, acompanyades de més o menys malifetes, i de comportar-me com el millor dels bons nois, i d'assistència més o menys regular a l'escola, vaig arribar a l'edat dels NOU ANYS amb el meu "prestigi" ben guanyat, que a la vila no tenia parió. El meu "prestigi" era tant "sòlid" que, passés el que passés en coses de criatures, ja ningú no es preguntava "qui ho havia fet": "l'Evarist", o bé "la colla de l'Evarist". Amb tot, penso que tinc dret a dir que de vegades no era veritat.

Un altre dia, un noi del meu veïnat i jo jugàvem a boles. El joc consistia a posar una bola a la paret i deixar-la caure a terra. Ara una el company, ara una altra jo i així fins que una de les boles, rodant rodant, s'aturava al costat d'una altra. S'havien de tocar, però. Si no, no valia. L'autor d'aqueixa bola guanyava i les arreplegava totes, per a tornar a començar.

Aquesta vegada vaig guanyar jo ben honestament i vaig deixar el company de joc, "pelat". Ell es va desesperar i en un esclat de gelosia donà una grapada a les boles que hi havia encara per terra i me'n va prendre... potser tres o quatre i se'n va anar corrent. Jo vaig agafar una pedra a la llenço en la seva direcció amb tant encert que li vaig ~~vaig~~ tocar al cap i li vaig fer un trenc molt gros.

Aquest fet és molt probable que influís decididament en el meu avenir.

La mare del noi va vanir a protestar prop de la meva mare, i amb raó. I al vespre, la meva mare ho va explicar al meu pare. I al meu pare de sentènciar: "a partir de demà, tu vindràs al camp amb mi". "Sentència" que fou executada sense indulgència, de l'edat dels 9 anys fins que la sublevació franquista em va fer abandonar els treballs de la terra als 38 anys d'edat.

Era, però, tal el meu "prestigi" entre les dones de la vila que mig any després de la "sentència" del meu pare, quan passava "quelcom" per la vila o pels voltants, per la gent del poble, era "encara" l'Evarist o "el grup de l'Evarist" qui ho havia fet...

X X X X X

A l'època, el meu pare havia deixat totalment de ser jornalier per esdevenir treballador de la terra en contracte de mitjança. En aquestes condicions de treball ens hi sumàvem la meva mare i jo. El pare alternava el seu treball entre les terres a contracte i altres treballs a preu fet. Aquesta circumstància ens permetia de viure una mica millor des del punt de vista de l'economia familiar.

Políticament, a Catalunya es vivia l'època del lerrouxisme. I per bé que els "sants" de la devoció del meu pare eren Pi i Margall i Joaquim Costa, ell, com que en general la gent del camp no mira pas massa prim en qüestions de matisos, també es va sentir atret per Alexandre Lerroux.

Època de Francesc Ferrer i Guardia i de l'Escola Racionalista una filial de la qual fou implantada al meu poble, amb "mestre" propi, pel meu pare i els seus amics. Fou l'època de la guerra al Marroc, dels combats del Gurugu, de l'anomenada Setmana Tràgica i de la crema dels convents a Barcelona, de l'afusellament de Ferrer i del terrorisme anarquista.

L'ambient de convulsió que vivia Catalunya el vivia també el meu pobre Ulldemolins.

Si en l'aspecte polític existia -- potent per a la vila -- un centre republicà, no va trigar molt a prendre forma una organització de caràcter social, de classe, sota el nom de "Sociedad de Agricultores Jornaleros de Ulldemolins".

Com a treballador de la terra, sense que ~~wn~~ fos jornalero, el meu pare també s'hi va adherir. De tant bon treballador que era, els propietaris li oferien 10 pessetes a la setmana, mentre que en general només en pagaven nou.

Arribat al juny i juliol del 1911, la Sociedad de Pagesos va presentar unes reivindicacions als propietaris; reivindicacions que consistien a voler guanyar DUES PESSETES DIARIES. La jornada no tenia límit. Estava condicionada a la sortida i a la posta del sol.

Els propietaris van associar-se també i es van negar a les reivindicacions de llurs treballadors.

I els treballadors, recolzant com a mitjà de defensa en que era l'època de la collita dels cereals, van declarar-se en vaga.

Els propietaris van fer ús d'esquirols i va venir la topada violenta. Una comissió de vaga va anar a visitar les eres a comminar els esquirols a deixar el treball. Mentrestant els altres companys ~~se~~ vaguistes van fer una bona provisió de bastons en l'eventualitat, que va arribar, d'un resultat negatiu. Casa meua fou "l'arsenal", atès el lloc "estratègic" que ocupa dins de la localitat.

Vers les nou del matí del dia 22 de juliol va esclatar el conflicte "armat". Els esquirols van rebre de debò i jo recordo que al costat del meu pare, jo cridava: A ELLS, A ELLS !

No els va servir de res que l'endemà al matí, la vila s'omplés de "guardia civil". El què havia "rebut" ben rebut ho va tenir i ben merescut també.

Els vaguistes dirien que hi van guanyar. Els propietaris els van llicenciar. Els vaguistes van buscar treball pels pobles dels voltants i en trobaven fins i tot amb salaris més alts. Prenien treballs a "preufet" i es veien millor recompensats. Fins i tot, un propietari d'un poble veí els va posar a llur disposició un gran bocí de bosc per tal que en fessin carbó i el cultivessin sem-

brant-hi blat el primer any. Carbó i collita de blat que seria íntegrament per a ells. Els treballadors van acceptar-ho i van convenir que s'ho repartirien a proporció de les jornades de treball que cadascú aportaria a l'empresa.

Un experiència ben positiva del que es pot fer en treball cooperatiu.

Ulldemolins, però, és una vila que podria comparar-se a un jardí on hi fructifiquen productes de les varietats més diverses i fins i tot antagòniques.

Car, mentre que l'experiència que hem enunciat no-més podríem qualificar-la d'avançada, d'un embrió de treball socialista que fou el mirall dels treballadors dels pobles dels voltants, dins de la mateixa vila germinaven i es manifestaven les forces catòliques de la tendència més reaccionària.

Ens trobavem en el mes de desembre del 1913. Es devia escaure algun cenetenari o mil·lenari d'algun esdeveniment catòlic i de cop i volta ens vam trobar amb l'organització i celebració d'unes festes ~~catòliques~~ catòliques que havien de durar vuit dies: segons diuen, es tractava de les Festes Constantinianes. Sempre segons deien, corresponien a la data en la qual Constantí el Gran va imposar el catolicisme, en sortir victoriosos de les guerres de religió. Data a partir de la qual la religió catòlica va fer la Llei a una bona part de la humanitat, Espanya compresa.

En què consistien aqueixes festes? Doncs en guarnir finestres i balcons amb els cobrellits i cortines els més luxosos de les cases. Tant d'espectacle, acompanyat de tocadissa de campanes cridant a les diverses misses i sermons que celebrarien cada dia de tal manera que la població entera se sentiria submergida.

Per a diumenge d'aquella setmana les Festes havien de tancar-se amb un gran sermó per al qual els catòlics i el capellà havien demanat el concurs al Bisbe de Tarragona.

Els republicans, units amb la Societat de pagesos, per llur cantó no van voler restar endarrera i per aquell mateix diumenge van organitzar un miting anticlerical de rèplica al "gran sermó organitzat pels catòlics. Els republicans, doncs, van sol·licitar un orador a la Casa del Poble de Reus.

Per començar es van redactar unes fulles explicant als veïns el caràcter del miting republicà amb un text que tenia més literatura que no pas de consigna. Les fulles foren enganxades per les parets del poble la nit de divendres a dissabte i l'endemà, l'alcalde i el jutge, acompanyats de l'agutzil, amb eines apropiades les van destruir totes.

Deixo que s'endevini com estava de carregada d'electricitat el que se'n diu l'opinió pública d'Ulldemolins.

Com a resposta a una tal provocació, el bloc republicà va organitzar una manifestació que a les sis de la tarda aniria a rebre l'orador que havia d'arribar de Reus amb el cotxe de línia. La manifestació aniria encapçalada per dues pancartes transparents, atès que a les sis del vespre el 8 de desembre ja és fosc.

Una de les pancartes vaig ser jo a portar-la i per

un costat deia:

"Llor a los mártires de la inquisición,
Giordano Bruno, Servet i Galileo".

I en l'altre costat deia:

"Paso a los hombres libres i conscientes !
Atras religión despótica"!

L'atzar va fer que en el mateix cotxe que va arribar el nostre orador de Reus, arribés també el predicador en viat pel Bisbe de Tarragona. I que en el mateix lloc d'arribada ens hi trobessim els que esperavem a l'un i els que esperaven a l'altre.

Un silenci feixuc planava damunt de tots fins que un dels presents, no sé pas si dels "nostres" o dels "altres", es va posar a llegir el text ^xen alta veu. Acabat de llegir, el capellà del poble, que es trobava present, va dir al que havia llegit, en un to d'ironia:

"Us heu equivocat"!

A la qual "observació" un dels nostres dirigents va dir:

"Ja ho llegiré jo"! I ho va llegir.

Acabada la lectura, el capellà va iniciar un aplaudiment que fou ofagat per les "dites" de la "nostra gent".

El cotxe de línia va arribar i amb ell, el nostre orador i el predicador dels catòlics.

Aquests van entrar al poble pel carrer de San Roc que fa dreuera. I nosaltres vam prendre la carretera per a entrar a la vila per l'Ermита de Loreto, mes de 500 metres de volta, amb la manifestació organitzada amb les pancartes transparents al davant, els dirigents immediatament després i a continuació 70 o 80 ^o disposats a que el miting tingués lloc fós com fós i que tingués el major èxit possible.

A mig camí ens vam trobar amb l'alcalde i el jutge que pretien impedir la manifestació. Per començar es van adreçar a mi per fer-me llençar la pancarta, cosa que vaig refusar. Van preguntar **QUI** es feia responsable i no va respondre ningú. Després, adreçant-se altra vegada a mi, em van preguntar pel meu nom:

"Jaume Sendrós", vaig respondre, produint una riallada general entre els que m'acompanyaven.

L'alcalde i el jutge van recular per a situar-se a la mateixa entrada de la vila. La manifestació va continuar fins a situar-se a l'encreuament de la carretera i el camí de Prades des d'on es veu l'entrada del poble i per consegüent des d'on es veien les dues "autoritats".

"Què fem?" van preguntar els nostres dirigents.

"Què fem?" Jo vaig replicar. "Doncs, avançar!"
I si convé treure el pal de la pancarta, el treuré!" Una nova riallada per l'acudit del mocós que era jo encara als 15 anys. I vam arribar fins als mateixos peus de l'alcalde i del jutge obstinats a no deixar-nos passar.

x de la pancarta

o homes

En aquell instant decisiu va arribar un altre company al qual, ocupacions indefugibles l'havien mantingut absent. Obrint-se camí entre els manifestants i els "curiosos", car hi havia de tot, va prendre l'alcalde pel coll i el comminà amenaçant: entrem o no entrem ??? L'alcalde va afluixar i va respondre: entreu !

Que aquell dia a Ulldemolins no es produís un riu de sang, fou degut a un "error de càlcul" de part de la reacció, car encara no havíem entrat 50 metres dins de la vila que ens vam trobar amb el somatent armat que venia a enfrontar-se amb nosaltres. Com sigui, però, que l'alcalde va dir que ens havia "autoritzat", tothom va callar i la manifestació va arribar a la seva fi que s'havia fixat. I el míting va tenir lloc també.

Si haguéssim de qualificar aquests fets en la perspectiva històrica, potser hauríem de concloure en que van servir de vàlvula de seguretat i que la lluita entre els progressistes i els reaccionaris de la vila va prendre un tombant més "polític", més "reposat".

X X X X X X X

La Sociedad de Agricultores Jornaleros es va anar esllanguint, al meu entendre, per dues raons essencials: la primera és que la majoria dels adherents van anar emancipant-se de la seva condició de "jornaler". Uns, perquè havien trobat més avantatjos anar a treballar fora del poble en treballs de temporada, com per exemple collir olives, veremar, segar, esporgar oliveres, ametllers i altres arbres fruiters. Els entretots i els treballadors més emprenedors, els van dedicar a cultivar bocins de terra propis que tenien abandonats mentre van treballar a jornal. Els permetia fer-ho els avantatges econòmics que trobaven treballant a "preufet". Altrament, com sigui que molts d'aquests treballadors van dedicar llurs bocins de terra a plantacions de vinya, d'ametllers, d'oliveres, d'avellaners, etc., al cap d'uns anys ja es van sentir emancipats i lliures per a dedicar-se a un "treball independent". Uns altres treballadors, i entre aquests el meu pare, van optar per prendre terres en arrendament, o bé en mitjencia.

La segona raó essencial de l'esllanguiment de la Societat de Pagesos, al meu entendre, fou el fet que els seus intel·lectuals "animadors" no eren treballadors de la terra. Més aviat eren, com hem dit, d'inclinació intel·lectualista de tendència anarquista. Passats els primers temps de l'efervesència pagesa, aquests van evolucionar vers el Centre Republicà i ben aviat van ser el punt d'atracció per als joves fills i amics dels republicans, cosa que va donar lloc a que al costat del Centre Republicà es formés un organisme instructiu i artístic format pels joves amb el títol de

"Centre de Cultura, 'Ciencia y Verdad'"

Fou un motiu més de fricció entre els dos sectors principals d'opinió d'Ulldemolins. Ens trobevem vers 1915.

Tant per part del capellà, com per part de l'alcaldia i del jutjat, com de tots els jerarques reaccionaris, van fer-tot el que van poder per tal que el "Governador Civil" de Tarragona no "legalitzés" els Estatuts del nostre "Centre de Cultura", per bé que estava cent per cent posat d'acord amb la Llei d'Associacions". Amb tot, però, el Governador, probablement una mica més "cultivat" que els seus afans del poble, ens el va "legalitzar" i vam poguer funcionar dins de la llei".

Per al capellà i per a la reacció local, del nostre Centre n'havien de sortir tots els mals. Sermons a la trona contra el Centre de Cultura; visites domiciliàries de les rates de sacristia a les cases que tenien nois, o noies, o fills d'ambdós sexes, susceptibles de ser influenciats per la nostra acció. No hi havia res a fer. La nostra Sala de lectura, cada dia es veia més concorreguda. La nostra literatura era de Victor Hugo, de Balzac, de Zola, de Voltaire, de Perez Galdos, de Blasco Ibañez, etc. etc. Organitzàvem espectacles teatrals^x que cada vegada augmentaven en espectadors i balls els diumenges que cada setmana es veien augmentats en parelles. A un tal extrem, que els "rics", que coincidien en ser els "catòlics" amb el capellà al davant, al cap de mig any es van trobar isolats.

Aleshores, van decidir construir un Centre "ells". El tindrien nou de trinca. Amb una sala de cafè per a l'hivern i una altra per a l'estiu; amb sala de teatre que a la vegada serviria per sala de ball. Es va "oblidar" de fer biblioteca. Probablement hi havia influït l'esperit de Millan Astray, l'home del "Muera la Inteligencia".

Heus ací novament polaritzada la població de la vila on jo vaig néixer.

"Nosaltres", entre el Centre Republicà i el Centre de Cultura i els altres tots integrats en el "Centre Agrari".

Era un temps que a Ulldemolins encara no hi havia arribat la llum elèctrica. Nosaltres ens il·luminàvem amb llums de carburo penjats al sostre o a les parets i els membres de la nostra "Junta" ens havíem establert un torn per a carregar i encendre els llums.

I ací vé a tomb de parlar d'un epissodi ben il·lustratiu de la lluita democràtica -- per bé que ens deiem anarquistes -- a Ulldemolins.

El nostre Centre estava situat al costat de la plaça del poble. I un bon dia, a la plaça havia vingut un comerciant de "plats i olles", de "tenalles" i "gibrells". Acabat el dia, el bon home va recollir la mercaderia que no havia venut, però en un recó de la plaça va deixar-hi un munt de la palla que habitualment porten per a protegir la mercaderia contra el perill d'una possible trencadissa.

A la plaça s'hi trobaven dipositades les vigues per a la construcció del Centre dels "rics".

I la plaça era el lloc cada dia de la nostra reunió abans d'entrar a encendre els llums del nostre Centre. Ben aviat, la palla en qüestió va transformar-se en jaç de la nostra colla, comprès el company que, per torn, li "tocava" anar a encendre els llums. Vam dir-li que ja era hora de fer-ho, i ell, posat a fer broma, va negar-s'hi.

^x amb obres de Mirmón, de Rossini, de Pitarra, d'Elfenre, etc. etc.

Aleshores, el vam amenaçar que si no s'aixecava, calaríem foc a la palla. "Gallecs", digué, volent dir que no ho fariem. "No?", en un tancar i obrir d'ulls, la palla va flamejar.

Com moguts per un ressort, quan ens en vam adonar, vam tenir damunt nostre el caporal del sometent amb vuit o deu agents armats, l'alcalde i el jutge.

Ens van agafar a quatre dels nostres, acusats d'incendis de les vigues del Centro: Anselm Mestrich, Francesc Domenech, Jaume Domenech i a mi. Ens van conduir a l'Ajuntament on es troba el despatx del "Jutge de Pau" i ens van tenir amb interrogatoris fins l'endemà al migdia per fer-nos "confessar" que l'incendi havia estat ordenat per dos dels nostres dirigents: Celestí Bargalló, oncle meu, i per Francesc Figueres.

Eren els "bons sentiments" que s'atribuïen al fill de cal Trucafort de la Bisbal que era el jutge d'Ulldemolins.

Com sigui que no era veritat, tot el que van fer fou inútil. Fou una criaturada de nois de 16 a 18 anys. L'episodi, però, és suficient per a "explicar" el clima polític que imperava a Ulldemolins. Fou suficient també per a donar lloc a una manifestació de solidaritat de la "nostra gent" envers nosaltres que en recordar-ho encara se'm fa emocionant. Tota la nit i l'endemà fins al migdia en que forem "alliberats", els voltants de l'Ajuntament a 50 metres a banda i banda, es va omplenar de gent, homes, dones i infants, exigint que fossim alliberats. Els "empresonats" guaitavem per les finestres i deïem coses als que estaven al carrer. En pocs moments vam estar plens de cistells amb menjar de tota mena. Hauríem tingut provisions per més de tres mesos. "Por alteración del orden público", vuit dies després ens fou comunicada una multa de 5 pessetes, que encara no hem pagat.

Encavalat amb aquests afrontaments locals, al poble es gestava una lluita més obscura, podriem dir-ne VINDICATIVA.

La realitat era que tot el poder local es trobava en mans de la reacció la qual aplicava un criteri propi de tirans, propi d'agraris que eren. El Cap ~~polític~~ polític de la reacció era el tal Joan Massip, fill de cal Trucafort, casat amb una pubilla del poble, feta d'accident; car el germà que havia de ser l'hereu va morir en un accident de carretera. Filla única de cal Nebot, la casa més rica del poble. Aquesta condició li va donar "dret" desseguida a ser l'alcalde o el jutge -- alternant -- del poble. El cas es que tothom veia en ell el "cervell" polític repressiu de la reacció clerical d'Ulldemolins. Protegit, és clar, pel Governador Civil de Tarragona i pel Jutge de Primera Instància de False.

I el poble, en el sentit democràtic del terme, ho sabia; com també sabia que des del punt de vista "legal" tenia tots els camins tancats.

Per consegüent, donat l'estat d'enfrontament constant en que ens trobavem, no podrà sorprendre ningú el fet

que l'oposició es vegés forçada a buscar formes de lluita que la poguessin compensar de la seva orfenesa davant de la llei. Es per això, i és en això i en res més, que cal que trobem l'explicació dels actes de sabotatge, que es van produir: L'incendi d'una pallissa que a la vegada feia de casa de camp, a dos quilòmetres de la vila el propietari de la qual era Francesc Fererona i la tallada de més de 700 ametllers en dues nits en terres que eren de Cal Nebot, que tenia per gendre el tal Joan Massip. No crec que mai ningú hagi pogut saber quí, o bé quins foren els autors d'uns tals actes de sabotatge.

X X X X X X X

Ens trobavem ja dins de l'any 1916 i ben segur que l'estat electritzat en que es vivia al poble, corresponia al clima general que vivia Catalunya, que vivia Espanya entera. Ja es respirava l'aire precursor de la que s'anomenà "vaga general/revolucionària" del 1917 en quina conspiració preniem part. Sovint venien al poble uns emissaris que ens portaven la "bona paraula". Sovint també, eren un o diversos dels nostres companys que anaven a Barcelona, a Tarragona, o a Reus a "rebre ordres" i... a demanar armes que no obtenien mai. Fins i tot recordo que els nostres companys anarquistes de Tarragona van rifar una pistola, en mires de tenir cèntims, i armes, per a la "gran revolució" que preparavem: pistola que ens va "tocar" a Ulldemolins i jo vaig ser el "delegat" per anar-la a recollir a Tarragona. Cosa que vaig fer amb resultat complet, a la gran satisfacció dels companys i meva.

Val a dir que per a poder anar a Tarragona sense massa complicacions casolanes, vaig inventar una mentida de cara als meus pares. Vaig expressar-los el desig d'anar a La Morera on el meu pare havia treballat de molt jove i on havia deixat bones amistats de joventut. En aquest sentit jo ja sabia que tenia l'autorització assegurada. Vaig anar, doncs, a Tarragona; vaig recollir la pistola objecte del meu viatge i de retorn vaig passar per La Morera abans de retornar a Ulldemolins on vaig arribar amb el meu trofeu, amb la pistola. Era el primer pas -- i fou el darrer -- de cara a formar el nostre "arsenal" per la Revolució que sempre havia d'esclatar la "setmana entrant". A més, però, de la pistola, potser vam carregar una vintena de cartutxos d'escopeta de caça de "Laflouixe" que tenia una dels nostres companys. Quan la revolució es "frustrà" vam voler fer un assaig amb els cartutxos, amb tant d'èxit, que ni tan sols un no es va disparar. Fou degut, ben segur, a haver passat massa temps amagats en un lloc humit on el detonador s'havia fet malbé.

Tot això, avui pot semblar còmic, i ben segur que ho és de còmic; aleshores, però, ho consideravem tot seriós, la qual cosa s'explica per l'estat d'excitació en que es trobava la vila.

L'any 1917 va imprimir un tombant en la política a Espanya. Davant la defallença del Partit Socialista

Obrer Espanyol, davant la feblesa revolucionària de la burgesia Republicana i democràtica, davant l'infantilisme anarcosindicalista, hi havia al món l'esclat de la Revolució Russa i els obrers de Catalunya, ni que portessin l'etiqueta d'anarquistes i de la C.N.T. van decidir prendre les coses revolucionàries per compte propi. Car la burgesia, compresa la que es deia burgesia liberal, també es va treure la disfressa i vingué el període que es coneix amb el nom de "pistolerisme" el qual, per bé que va costar la vida a nombrosos burgesos en va costar molts més del costat dels treballadors, a més de les tortures de tota mena que aplicava la "Jefatura".

No fou pas per atzar que els professionals de la pistola foren dirigits pel "trío" Tinent Coronel Angel Fernandez Valdés, Comandant Perez-Garberi i Capità Linares. Els tres van fer prova de conèixer la tècnica en matèria d'assassinat.

Ulldemolins també va estar a l'honor. La crisi va produir nombroses i apassionades discussions sobre socialisme, republicanisme i anarquisme. Total, que es va produir una escissió, d'un costat els republicans més temorencs i de l'altre costat els republicans més lluitadors i els que ens deien anarquistes. Fins i tot, els companys Figueres i Bargailló van barallar-se. Bargailló va quedar del costat dels republicans i Figueres, després d'uns dies de reflexió, es decantà del costat dels anarquistes, jo entre ells, a conseqüència del qual vam deixar el Centre Republicà i vam formar un centre format pels noms de dos Grups Anarquistes.

Un dels Grups feia les funcions de treball teòric. El seu nom era "Los Intuitivos Acratas".

L'altre era el grup del "treball de masses" amb el títol de: "Grupo Los primitivos".

La veritat, però, és que quan he conegut els mètodes d'organització i del treball marxista-leninista, m'he adonat que molt poques coses hauriem hagut de modificar.

Ens vam instal·lar en una casa gran, de nom a Cal Calaixeres i per bé que es troba situada en un lloc extrem de la vila, al poc temps, el NOSTRE fou el centre d'atracció de tot el que hi havia de més vital al poble, tant en el terreny polític com en el de divertiments. I en aquests situacions es presentà la meua edat de fer el servei militar. I vete'm aci als meus 20 anys, a les portes de la meua entrada en "quintes". No tinc perquè no parlar de que, alternant amb les meves preocupacions polítiques i professionals inevitables, se'm posava també l'interrogant sobre quina seria la meua "sort" en el moment del Sorteig. Aquest moment va arribar i em va trobar amb els meus pares recollint olives a "preufet" per compte d'un propietari de Cervià, a la comarca de les Garrigues.

El dia abans del sorteig vaig traslladar-me a Ulldemolins per veure "com anirien les coses", la sort que em tocaria, vull dir. En arribar al poble al tard d'aqueix dia em vaig trobar amb l'enrenou que ja produïen els "quintos" amb llur tradicional passeig pel poble; sensibles fins a l'excés a les invitacions a beure i a menjar que, pensant ser genero-

sos, els oferien els veïns ja madurs. Els "quintos" més amics van agafar-me pel braç per a fer-me participar de llur eufòria malentesa a la qual cosa vaig refusar.

L'endemà em vaig assabentar que uns dels "quintos", el més pobre d'esperit, havia estat arreplegat del mig del carrer, víctima dels abusos del menjar i de la beguda als quals havia estat forçat pels seus "amics". Els pares de la víctima van venir a trobar-me per agrair-me l'haver-me abstingut de participar als actes que havien portat llur fill fins a l'embrutiment.

Per part meva, no vaig voler assistir ni a l'acte del sorteig. Vaig preferir anar a passejar al nostre hort fins al migdia, hora en que, d'habitud, les operacions de les "quintes" ja estan acabades.

Retornant a casa, un amic del veïnat va avançar-se vers a mi per dir-me: "Ja estas ben servit. T'ha tocat el 3". Eren 15 "quintos" i els números 1 i 2 eren exempts. L'un, perquè era fill de vidua i l'altre perquè el seu pare es trobava en la seixantena. Pràcticament, a mi em corresponia el número 1. Volia dir TRES VEGADES SOLDAT!

Aquest, diem-ne "accident", constituïa un fort trastorn per a la família. Era la perspectiva de 3 anys d'absència de la llar; no solament sense aportar-hi res de producció, ans bé esdevenint una càrrega que sense ser de molt volum, sempre resultaria pesada per als meus pares que encara els quedava una filla de 17 anys i un altre fill de 3 anys. Sencomptar el perill que constituïa el segon sorteig que havíem de sofrir per al percentatge de soldats que havia de formar el contingent que regularment s'enviava al Marroc. Aquesta perspectiva constituïa el terror de tots els pares i de la gent del poble; car, apart del perill personal que corrien els soldats, en el sentiment, i la convicció dels veïns existia la idea justa que al Marroc s'hi anava al servei d'una mala causa.

X X X X X X X

El pare i la mare van voler vendre un bocí de terra que posseïem per tal de poguer-me "comprar el soldat". Condiu que, a l'època, evitava fer el servei i per consegüent, evitava anar al Marroc fins que, no recordo quin ministre de la Monarquia, va decretar el servei militar obligatori per tots. Jo no ho vaig voler i vaig oposar-m'hi resoltament. "Tres anys passen depressa", deia jo als meus pares. I després ja reprendrem la nostra vida normal.

Amb tot, els meus pares no estaven tranquils. A ells se'ls va acudir una altra idea l'aplicació de la qual esdevenia molt sovint. Van proposar-me sol·licitar per "sentar plaça"; elegir Tarragona com a ciutat més propera. Car, en el cas favorable, s'avançava d'un any l'entrada i la sortida de l'Exèrcit i a més, es podia elegir Cos. Vaig accedir a fer tots els tràmits i presentar la deguda Instància acompanyada d'un "certificat de bona conducta" que m'havien d'estendre l'alcaldia i el Jutjat Municipal. (Més endavant explicaré la importància que més tard va tenir aqueix certificat amb tots els "pronunciaments" favorables)

Per bé que, malgrat un tal "patracol", la meva sol·licitud em fou refusada.

Altrament, no podria pas dir que el meu intent d'avançar d'un any el meu ingrés a l'Exèrcit, no tingués altre ~~in~~terés que el que també hi tenien els meus pares. Ells hi veien que, avançant d'un any el començament del servei militar, al mateix temps s'avançava l'acabament. I que, després, poguent-lo complir a Tarragona, podrien tenir-me més aprop, als efectes de visites eventuais, o bé d'eventuals "permisos". A mi, però, era una altra qüestió la que m'interessava, a més de les ja dites: la meva novia! Ella servia de minyona a Reus. Més tard va ~~trasl. l'adara-se~~ a Barcelona. Fet i fet, pensava jo, Barcelona no està pas molt lluny de Tarragona; trajecte que, si cal, pot fer-se en un mateix dia anar i tornar. El cert és que l'amor té també els seus "drets" i en aquest cas concret, van comptar en la meva decisió.

Es clar també que el refús de la meva Instància va fer naufragar tots els nostres càlculs. Fins i tot crec que aqueix refus va jugar en gran manera en el fet que la meva novia s'espantés d'haver d'esperar tres anys, raó per la qual i havent trobat un altre nuvi a Barcelona, decidís donar per acabat el seu festeig amb mi.

Vaig, doncs, passar l'any 1919-1920 sense grans penes ni grans glòries.

En política, es pot dir que ens trobavem absorbits, de cara al país, per la violenta etapa del "terrorisme blanc", car a Barcelona no hi havia dia que no hi hagués diversos atemptats, seguits de mort, contra dirigents treballadors. En política internacional, estavem, per bé que ens deiem anarquistes, absorbits per la Gran Revolució d'Octubre, pel gran Lènin. No perdiem ocasió que no marquessin a la neu o bé a la pols de la carretera ~~in~~ amb grans caràcters: VISCA LENIN, VISCA LA REVOLUCIO RUSSA!

Nosaltres, els "anarquistes" de l'època, erem la "promesa del demà feliç per a tota la Humanitat".

I sense grans coses dignes d'esment, vam arribar al 20 de ~~febrer~~ febrer del 1920, dia en el qual vaig transl·ladar-me a Tortosa per a incorporar-me a l'Exèrcit. Avui puc dir que aqueix ACCIDENT marcà una etapa nova i decisiva en el curs que en el futur havia de seguir la meva vida.

X X X X X X X

RONDALLES DE LA VORA DEL FOC.

Memories.

Segona part. 1920 - 1922.

A la caserna.

El contexte polític en el qual es trobava Espanya a començament del 1920, pot definir-se en dos aspectes fonamentals: ~~an~~ al' exterior estava dominat pel triomf de la Revolució Russa. No hi havia home polític, partit u organització progressius que no vegés amb simpatia i fins i tot amb adhesió la flama encesa per Lènin i el seu partit bolxevic. Amb els meus amics, per bé que tots estavem inscrits en els rengles de la Confederació Nacional del Treball i en els grups anarquistes, tots viviem els alts i baixos de la Revolució d'Octubre amb la passió que es pot viure un esdeveniment d'una tal importància a milers de quilòmetres lluny.

En el pla interior ens trobavem en l'etapa que va seguir el fracàs de l'anomenada "vaga general revolucionària" per culpa de la socialdemocràcia espanyola i de la burgesia nacionalista de Catalunya raó per la qual l'impuls revolucionari i obrer havia passat íntegrament a mans de l'anarcosindicalisme dirigit per quadres d'innegable valor intel·lectual i progressiu...

Per bé que tot Espanya estava somoguda després del 1917, era Catalunya on més fort es vivia el foc de la Revolució espanyola. Puix que apart dels moviments vaguístics que es produïen per iniciativa de la C.N.T. i que sobre la qual es pot gué dir que si s'ho proposava "podia paraitzar fins i tot els rellotges", és a Catalunya on va tenir lloc l'Assemblea de Parlamentaris de la qual, en principi, n'havia de sortir una comminació adreçada al Rei per tal que abdiqués. Ningú no sap què n'hauria sortit d'una tal Assemblea ni que hagués arribat a bon terme. El que tothom, però, sap és la gran traïció de la gran burgesia catalana en la qüestió nacional quan va admetre la suspensió de l'Assemblea pel "governador civil" i l'endemà dos dels seus membres més destacats van passar a ser ministres de la monarquia. Tot el qual va fer que el moviment revolucionari es radicalitzés i mancat com estava d'una direcció política per la manca d'un partit polític propi de la classe obrera, es va cometre el greu error d'acceptar la lluita en el terreny que la burgesia va elegir: en el terreny del terrorisme, de l'atemptat personal. Provocació aquesta que per bé que la burgesia la va pagar amb la vida d'alguns dels seus elements, en canvi li va permetre decapitar el nostre moviment obrer i la nostra intel·lectualitat liberal i progressiva que podem veure representats en Salvador Seguí (el noi del sucre) i en Francesc Laiet. Apart de les deportacions per "conducció ordinària" a les regions més inhòspites d'Espanya i a les illes com Bata, Mahó, etc.

El clima de convulsió era tant intens que en el curs del 1919 van produir-se dos sublevaments militars. Un a Màlaga i un altre a la Caserna del Carme de Saragossa, el mes de desembre. Aquest va costar dos afusellaments: el d'un tal Chueca i no recordo el nom de l'altre.

X X X X X X X

Arribat, doncs, a Tortosa per tal d'incorporar-me a l'Exèrcit, a la "Caixa" -- Caixa era el nom que es donava a l'organisme que ens rebia -- vam anar trobant-nos diversos "quintos" que ja erem coneguts i fins i tot amics i companys per haver-nos trobat en reunions comarcals de grups anarquistes. Lamento de debò no recordar els noms d'aquests amics. Un era de Porriana; un altre de Torroja; un altre de La Figuera; un altre de Cabacés; un de Marsà, un de Fàlset.

Fet i fet, quan havíem acabat les operacions que corresponien al dia, com la "revisió" del nostre respectiu estat de salut, la del sorteig pel contingent que havia d'anar al Marroc, la de designar-nos les "guarnicions" de la península a les quals se'ns destinava, etc. etc., nosaltres "aprofitàvem" el temps per a fer reunions "polítiques". Acabades aquestes operacions, uns dels amics van estar destinats a Àfrica (a Tetuan i a Melilla), uns altres a Madrid, a Segovia i jo a Logroño, al Regiment de Cantàbria N° 39. Abans de separar-nos, però, vam convenir que tots, des dels nostres llocs de destí respectius escriuríem donant la nostra adreça a una família amiga de Tortosa i aquesta família va acceptar de comunicar-nos-les a tots. Als vuit dies ja sabíem tots on havíem anat a parar.

De la meua entrada a la caserna no recordo res mereixedor de menció. Fins i tot vull creure que fou una operació digna de la més pura rutina. Cansat, això sí que ho recordo; perquè havíem sortit de Tortosa en tren un dia al matí vers Tarragona. Ací vam fer canvi per prendre direcció Lleida on vam arribar a les 10 de la nit. Ara m'adono que el "nostre tren" devia tenir una certa semblança amb un tren de mercaderies. A Lleida ens van fer pujar al Castell on ens van donar sopar a base de sanwits. Vers mitja nit vam reprendre el viatge amb el tren que venia de Barcelona vers Logroño on vam arribar l'endemà entorn de les 9 del vespre. Certament, ja era fosc.

Recordo que en baixar del tren ens van fer "formar" en "columna de a cuatro" i silenciosos com a corders, els oficials i sargents que ens esperaven ens van conduir a la caserna. Al mig del pati, van anar "passant llista" i a mesura que es formava un grup d'una vintena, un sargent se l'emportava vers una companyia. Jo vaig ser dels darrers i això explica que em correspongués la Quarta Companyia del Segon Batalló. Ens van acompanyar al que a partir d'aquell moment seria el nostre llit, ens van donar sopar també a base de sanwits i a dormir tothom. Vaig sentir un toc de trompeta que els veterans van dir que volia dir SILENCI!!! i fins l'endemà que vaig sentir un altre toc de trompeta que em van dir que era el toc de DIANA, que volia dir que ens havíem de llevar. Després, havíem d'aprendre a "fer el llit", depressa per estar "llestos" quan tocarien per a passar llista. Després un altre toc de trompeta que volia dir que havíem de "formar" per anar a buscar el "café". Tot això fou fet sense gairebé tenir el temps de respirar.

"Quintos" cap aquí! "Quintos" cap allà! Encara no havien acabat una "feina" que ja "tocaven" per una altra feina.

Vers les dues de la tarda del primer dia de caserna, ens van portar al magatzem de vestuari per a vestir-nos de soldat. El criteri que regia per als distribuïdors era "dotar-nos de tot l'equip de peces que ens corresponia a cada ù. Dues jaquetes que se'n deia guarrera, una de nova i una altra d'usada; igual amb pantalons. Un gorro, un ros, unes sabates i unes espadenyes, dues camises i dos calçotets, dues tovalloles, etc., sense, però, mirar massa prim sobre si les mesures corresponien a la talla del soldat que ho havia de portar. Pel que a mi es refereix, recordo que la jaqueta m'hauria donat dos tombs pel cos mentre que els pantalons no m'havien donat molt més avall dels genolls i la cintura mancava més de dos dits per poguer-la botonar. Menys mal que l'"ingeni" popular va venir en ajut nostre i pel sistema de l'intercanvi, una hora després, més o menys malament, ja tot-hom estava vestit.

El segon dia ja van tocar la trompeta amb un distintiu que volia dir que cridaven els "quintos" per anar a fer "instrucció". Cada grup de "reclutes" -- reclutes era també el nom donat als "quintos" -- estava comanat per un oficial, -- tinent o alferes --, per un sargent, per un caporal i tots acompanyats per un timbaler.

Una de les impressions més fortes que vaig tenir amb la meua incorporació a l'Exèrcit fou quan ens van fer caminar al compàs del timbal. El "rataplan" m'esborronava. Es clar que al segon dia ja no em va afectar tant i que vaig arribar a trobar-ho com la cosa més normal del món.

Passats els primers vuit dies i ja amb l'esperit més tranquil, la meua atenció fou retinguda per un fet que jo no acabava d'arribar a explicar-me: era que, ~~constantment~~, a més de la guardia normal de tots els Regiments a la porta i a diversos llocs de la caserna, vaig adonar-me que, constantment, circulaven a l'interior i a l'exterior esquadres de soldats armats. Vaig preguntar no sé pas a quí dels veterans per la raó d'aquell moviment de tropa armada. El soldat preguntat em va respondre: "abans, aqueix servei no existia. S'ha establert d'ençà de quan es va produir la sublevació a la caserna del Carme de Saragossa". Aquesta resposta fou el primer xoc que vaig sofrir en la meua convicció del "fàcil" que era fer la revolució. Aquesta resposta em va fer adonar de les rengleres de fusells i d'ametralladores que estaven dipositats a cada dormitori de les Companies i al magatzem d'armament. Aqueix magatzem el vaig veure quan ens hi van portar als "quintos" per a dotar-nos del que durant tres anys, seria el nostre armament i correatge. Jo anava de sorpresa en sorpresa i no acabava de trobar el meu "centre", o el meu "nord", com voldreu entendre-ho.

Jo que havia llegit el "Cómo haremos la Revolución" de l'autor del qual no recordo el nom i que segons el llibre, els revolucionaris no podien perdre només que estiguessin armats d'uns quants fulminants per a fer espantar els cavalls de la policia armada i de la tropa; "Jo que havia llegit "en tiempo de elecciones", "entre campesinos", "sem-

xxxxxx
(1) jo que havia llegit "La conquista del pan" i "Campos, fábricas y talleres" de Pectro Kropotkin, que durant anys havia llegit el setmanari "Tierra y libertad"

brando flores", etc., tots els quals portaven diàlegs que sempre acabaven amb la victòria de l'interlocutor revolucionari, de cop i volta em trobava enfront de tot un aparell militat, armat fins a les dents, al servei dels que havien reprimat la sublevació de Saragossa del desembre del 1919, al servei dels que havien executat dos afusellaments. Jo no acabava de comprendre ! Després, però, d'un període de reflexió, vaig arribar a la conclusió següent: "Tot aqueix aparell bèl·lic, és també un aparell repressiu al servei del capitalisme i la reacció. I només es podrà vèncer ~~només~~ que soccavant-los dels seus suports, o bé disposant d'una força més potent que aquesta. Després, totes les meves reflexions em portaven a la mateixa conclusió.

La vida de la caserna, i encara més en els començaments, esdevenia tota una rutina: esperar que "toquin" per a llevar-te, estar llest per acudir quan "toquen" a passar llista; anar a buscar el cafè i rentar-te la cara i haver-ho "fet tot" quan toquen "a formar per anar a fer l'instrucció. I així avui, demà i cada dia ...

X X X X X X X

En entrar a la caserna tots ens sentim "forasters", tots ens sentim "sols" i comencem un període de recerca de relacions; de recerca d'"amistats"; de selecció d'afinitats que sovint esdevenen incompatibilitats, ja sigui de caràcter, ja sigui de moral, etc.

Pel que a mí es refereix, ben aviat vaig fer amics els quals ja tenien amics i així ja formavem una colla. Primer, per coincidències sobre el "tracte" que rebíem de part de l'oficial instructor. Després, sobre opinions polítiques respecte la situació general d'Espanya; respecte el terrorisme de Barcelona; respecte les deportacions a les illes costeres d'Espanya i a les illes africanes; respecte les "conduccions ordinàries" que consistien a portar els presoners a peu de punta a punta d'Espanya i des dels quatre punts cardinals; respecte la sublevació de la caserna del Carme, de Saragossa; respecte la Revolució Russa. Totes aquestes qüestions ens omplenaven les estones de conversa mitg conspirativa que de vegades ens esdevenia força apassionada.

I no podem oblidar que a l'època, l'Exèrcit espanyol estava dividit. Era el temps del domini de les Junes de Defensa Militars que feien i desfeien tants governs com els hi donava la gana; "junes" que es van revelar com un embrió feixista al cap del qual es trobava el general Fernando Silvestre Nieves, el protegit del Rei; el coautor, amb el Rei, de la campanya del Marroc, d'Annual i Monte-Arruit on van morir més de 22.000 soldats; on va morir, amb altres Caps i oficials, el propi Silvestre Nieves. Desastre que va commoure tota l'opinió espanyola i que va donar lloc a que el Parlament es constituís en Tribunal Suprem i que aquest decidís exigir responsabilitats. A tal efecte fou nomenat el general Picaso per a fer la deguda investigació la qual, va portar tant lluny en el terreny de les responsabilitats que es va provar que arribaven als peus mateix de la Monarquia.

Puix que es va provar que la batalla que va provocar el desastre d'Annual fou decidida per acord entre el Rei i el general Silvestre, passant per damunt del ministre de la guerra i de l'Alt Comissari d'Espanya al Marroc, a l'època el general Berenguer. Car, fou Silvestre el que va proposar al Rei l'operació i aquest va contestar "Ole los hombres". Silvestre se'n va entornar al Marroc amb la complicitat del Rei a la butxaca.

Fou aquest un afer que va fer vibrar tot Espanya, però bé que quant a responsabilitats, foren liquidades amb el Cop d'Estat que el general Primo de Rivera va donar el 13 de setembre del 1923 implantant la seva dictadura, època en que jo ja havia acabat el meu servei militar.

Ben segur que importants elements de la política espanyola, col·laboradors de la Monarquia es trobaven en desacord amb la política propiciada pel Rei. Per exemple, José Sanchez Guerra, nomenat president del Consell de Ministres com a solució a la crisi produïda pel desastre d'Annual, sota la Presidència d'Allendesalazar. El primer acte de Sanchez Guerra com a president del Govern fou el decret de dissolució de les Junes de Defensa Militars. Decret, però, que no va acabar amb les activitats de les Junes -- i prou s'en va mancar --, com ho va demostrar el Cop d'Estat de Primo de Rivera, i per consegüent, tampoc no va acabar amb la divisió que existia a l'Exèrcit, entre Caps, entre oficials i entre sergents.

Nosaltres, simples "soldats", ens adonàvem d'aquesta divisió i teníem, sobretot segons el comportament de cada un, classificats els oficials entre "bons" i "dolents", entre "liberals" i "reaccionaris". Tant és així, que la nit que va seguir al decret de dissolució de les Junes, nosaltres no vam dormir, puix que ens vam adonar que a la mateixa caserna i a dependències diferents, estava reunida la oficialitat de cada una d'ambdues tendències. Aquella nit vam viure ben bé un clima prop de la sublevació i nosaltres, els vuit o deu amics que ens trobàvem pertanyents entre les vuit o deu Companyies del Regiment, també vam estar units en l'eventualitat d'un crit de sublevació. Nosaltres ja havíem decidit quins eren els "nostres"; i els "nostres" eren els enemics de les Junes. En "gros", si haguéssim de definir els oficials per "classes", posàriem al costat dels "antijuntistes" els oficials provinents de l'"escala de reserva" i al costat dels "juntistes" els provinents de l'escola militar. Em cap l'oportunitat de dir que en el meu Regiment s'havien trobat dues figures ~~enxanxats~~ que l'història les ha fet eminents. Ambdues s'expressaven cada una d'ambdues tendències de l'Exèrcit, moralment i políticament. D'un costat, el que encara només era que un tinent-coronel, Emili Mola Vidal, mort⁽¹⁾ sublevat al costat de Franco. De l'altre costat, el tinent Leon Luengo Muñoz, posat al costat nostre, a Lleida, quan l'octubre del 1934 i al costat nostre, on va morir, quan la sublevació de Franco el 1936.

(1) general

(2) capità,

Simultàniament a aquestes preocupacions meves, vaig establir relacions amb dirigents sindicalistes de Logroño. Molt particularment, amb el que era el responsable de la Central distribuïdora de l'electricitat de la capital, Victoriano Ruiz. Més gran que jo, potser de 10 anys. Sovint ens trobavem al cafè i feiem petar la xerrada. Res més. Jo endevinava que amb els seus amics, també pensaven fer la Revolució la "setmana entrant" i jo el prenia, ho prenia tot, per molt serios.

X X X X X X X

Un bon dia, plouia, el nostre tinent instructor va decidir que faríem la "instrucció teòrica" al local de la Companyia. Aqueixa "instrucció" la feiem sempre per les tardes. De cop i volta va arribar el capità de la Companyia, un home de la nostra edat, juntista i amb passa decidida, com era el seu tarannà es va plantar al mig del cercle que formavem els soldats asseguts. Va donar un cop d'ull a tot el cercle i finalment va preguntar: "Quien es de Uds. Evaristo Massip?" "Presente!", vaig contestar, com és de protocol. Em va esguardar de dalt a baix, em va autoritzar a asseure i se'n va anar. Per a mi era ben clar que el capità em va voler conèixer personalment... Més tard, davant d'uns altres esdeveniments, potser endevinarem l'abast de tant insòlita pregunta.

Simultàniament també, els amics amb els quals ens havíem trobat a Tortosa i que ens havien dispersat a diversos llocs de la península i del Marroc, ens anaven escrivint i comentant els temes que per nosaltres eren permanents: Revolució Russa, Lènin, terrorisme a Catalunya, deportacions a Mahó, de Lluís Companys, de Salvador Seguí i molts d'altres.

X X X X X X X

Els dies anaven escolant-se i anavem avançant en l'acompliment dels tres mesos que diuen que exigeix el completar l'"instrucció".

Un dels últims dies que feiem instrucció pràctica al local de la Companyia en el maneig del fusell, puix que també plouia, el tinent instructor el qual, sigui dit de passada, potser era fill d'una bona dona; en tot cas, però, ell era un mal-nascut i del qual ben aviat n'haurem de tornar a parlar. Aqueix dia, doncs, va arribar un moment que va ordenar: "Apunten... Fuego"! Potser una dotzena de vegades. Finalment, ordenà altra vegada: "Apunten... Apunten cómo si fusilaseis a Ferrer!" Una veritable provocació. Després digué: "A Massip no le ha gustado..." Pues NO, mi teniente, vaig respondre. I la cosa va acabar així.

Va arribar el dia en que havíem de ser examinats d'instrucció pel coronel del Regiment i pel general Governador militar de la Plaga. Abans de sortir al Camp, el tinent ens va amenaçar que "si no éramos los primeros, nos sacaria las tripas".

Vam anar al Camp amb les altres Companyies del Regiment i vam començar a manobrar amb tant encert que tots els moviments sortien ~~kkkkkkkk~~ a l'inraves de com els manava el tinent. Al cap d'una curta estona, el Coronel va ordenar de retirar-nos. El tinent trèia allò que se'n diu "foc pels queixals". Com sigui que havien estat els primers a començar l'exàmen, vam estar arreconats tot el temps mentre foren examinades totes les altres Companyies... En arribar a la caserna, el tinent va manar al sèrgent que ens mantinguessin formats fins que ell vindria a la Companyia. Els altres soldats ja jugaven tots al pati i nosaltres, amb el sèrgent al costat encara ens mantenien "formats" a l'interior de la Companyia.

Al cap d'una bona mitja hora va arribar al tinent i prenent per pretext de que un soldat no ocupava el mateix lloc a la formació, que abans va començar a pegar-li amb les mans i els peus i després a un altre, i encara a un altre fins a 16 soldats que van quedar gemegant damunt dels llits o esteses per terra. Era un espectacle de boig fins a l'extrem que es va treure l'espasa i a un dels soldats li va pegar a les cuixes, de tal manera que a l'una li va marcar un blau i a l'altra li va fer un tall amb la punta de l'espasa. A mí no em va pegar. Després, ell es va retirar a la seva habitació. Jo fet de pedra d'indignació, vaig restar plantat al mig de la companyia i amb els braços plegats. Un moment després, el tinent va sortir i adreçant-se a mí em va preguntar: "Que te parece, Massip, tenía o no tenía razón de haber lo que he hecho?" "NO, mi teniente", li vaig contestar. Sentir aqueix NO i llençar-se contra meu fet una fúria fou tot una cosa. Va intentar pegar-me, jo em vaig esquivar i no em va tocar. Ell va reprendre l'intent i jo em vaig esquivar una segona vegada. Aleshores, ell va caure per terra i va pegar a una banqueta de ferro de les que aguanten els llits. Es va partir la munyeca. Potser aquesta sagnia el va tranquil·litzar. El cas és que en aixecar-se va tornar a enfrontar-se amb mí per a preguntar-me: "Porqué me has contestado NO?" "Ud. me ha preguntado y yo le he contestado lo que me ha parecido justo".

Mentrestant, el millor company que jo tenia a la caserna, soldat de la mateixa Companyia, s'apropava de nosaltres pel darrera del tinent, amb un fusell agafat pel canó, en l'intent de partir el cap del tinent amb un cop de culata. Sortosament, uns altres amics li van interceptar el pas i li ho van impedir.

Al mateix temps, un soldat dels que havia rebut cops va ser víctima d'una crisi de nervis. Vàrem conduir-lo al pati en l'intent de fer-li prendre l'aire, però heus ací que ens vam trobar amb el pati ple de soldats que protestaven contra el tinent Sigüenza, autor de l'atropell. Ben aviat, el soldat víctima de la crisi i els que el van treure vam estar envoltats per tots els soldats del Regiment. Amb els crits de protesta es podien escoltar: Visques a la llibertat! i Visques a la República! Ens trobevem a finals del mes de maig del 1920.

- En mig d'aqueix desori, va arribar el comandant major que es va obrir camí fins al centre de l'aglomeració. "Què passa?" va preguntar. Ningú no contestava. Per fi, jo em vaig avançar i vaig dir: "El teniente Sigüenza nos ha pegado porque dice que hemos hecho mal la instrucción". En aqueix moment moment va arribar al capità de la Companyia i ens va ordenar a tots els "seus" soldats d'entrar al local. Un cop entrats nosaltres, la concentració es va dispersar. El capità ens va fer un discurs de "circumstàncies" i ens va anunciar que el tinent Sigüenza ja no formava part de la Quarta-Companyia del Segon Batalló i que s'havia obert un expedient contra ell. Devia ser veritat puix que ben aviat, el mateix dia es van presentar a la Companyia el metge i el jutge instructor del Regiment per prendre declaracions dels soldats que havien rebut cops. Ens van fer entrar a l'habitació del capità i van manar despullar-nos. Jo els vaig dir que pel que es referia a mi no valia la pena despullar-me, puix que jo no havia rebut cap cop. "Porqué te has presentado, pues?" "Porqué tambien ha intentado pegarme". "Tiene Ud. razón"!

L'endemà, el jutge ens va convocar tots a declarar i ens va fer "jurar", o bé "prometre" dir la veritat. Penso que tots van dir la veritat, car, altrament no oferia gran complicacions.

Després van saber que aqueix procés va costar al tinent Sigüenza tres mesos de presó que va complir al Castell de Maria Cristina de Pamplona i retrocedir en l'escala fins a base d'un número cada dia. Quan va tornar a la caserna va ser destinat a una altra Companyia.

Al cap de tres o quatre dies dels fets, el coronel del Regiment, Mariano Breton, va voler parlar amb nosaltres, amb tots els que havíem estat maltractats. Ens digué que ell coneixia molt els catalans i que els estimava per llur afinat sentit de l'honor. Ens digué que coneixia molt Barcelona per haver estat durant uns anys governador militar de Montjuich. Que quan va saber el contingent de soldats catalans que arribaven al seu Regiment, va fer prometre als oficials instructors que s'ens tractaria amb tot respecte. Tots ho van prometre. "El teniente Sigüenza ha faltado a su promesa. Pues, será castigado en consecuencia".

Aquest fou el punt final posat a l'anomenat període d'instrucció. Punt final que va passar per la vora de produir un conflicte les conseqüències del qual avui encara resulten incalculables. El que sí és molt probable és que podia haver acabat amb una gran tragèdia.

Després, els dies i les setmanes resultaven una cosa de rutina. Un dia, que pel meu torn m'havia "tocat", amb altres cinc soldats, fer neteja de la Companyia, quan el tinent de setmana em va veure amb l'escombra a les mans, em digué: "Massip, deja esto. No es un trabajo para tí"! Després va cridar el "cabo furriel" i li digué que Massip està rebaixat de tot servei. Tres dies després, el Tinent Coronel del meu Batalló em va nomenar caporal interí, puix que no havia volgut assistir mai a l'escola de caporals. I em va no-

XXXXXXXXXXXX

menar caporal de gastadors, càrrec per al qual només hi trobava un obstacle: que m'havia de deixar creixer la barba. Em va dir que mires de trobar entre les quatre Companyies del Batalló vuit soldats "els més ben plantats" per a formar l'esquadra que havien d'anar a "fer bonic" al davant de tots els "desfiles" que es feien per la ciutat. Al cap de 24 hores ja tenia l'esquadra formada i al cap d'un mes ja tots erem barbuts. Una de les meves missions era, setmana per altra, portar la correspondència als tinents coronels i als comandants d'ambdós batallons. I setmana per altra, dirigit, al front d'una vintena de soldats, la neteja de la caserna, exceptuant els interiors de les Companyies. Fet així la resta del dia el tenia lliure.

El dia 11 de juny d'aquell mateix any 1920, al nostre batalló sortiria aquella mateixa tarda cap a Saragossa, segons es deia, s'havia declarat una vaga general revolucionària i nosaltres erem els designats per anar a reprimir-la. El nostre tinent coronel em va cridar per ordenar-me preparar l'esquadra de gastadors per les dues de la tarda. Quan vaig prevenir els "meus" soldats sobre l'ordre que jo havia rebut, amb alguns d'ells, amb els més afins, és clar, ja van convenir que nosaltres no aniríem a Saragossa. I no hi haurien anat. Tantmateix, va resultar que no era a Saragossa on havien d'anar, sino a Murillo de Rio Leza, petita vila de la província de Logroño que es troba a 16 quilòmetres de la capital; que no era a reprimir una vaga general revolucionària, sino a combatre una plaga de llagosta que devastava tots els sembrats i plantacions d'aquella comarca.

Malgrat, doncs, que aquell dia era la Festa-Major de Logroño, San Bernabé, a les dues de la tarda nosaltres ens vam posar a caminar de cara al "gran combat" que ens esperava puix que els enemics amb els quals teníem a veure, no eren pas uns obrers amb els quals hauria estat més que possible, probable una confraternització, sino un "exèrcit" d'insectes d'incomptables milions de milions.

Vam arribar a aqueixa vila, a Murillo de Rio Leza, com un "Exèrcit alliberador". Totes les "forces vives" havien vingut a rebre'ns. L'alcalde, el jutge, el capellà, el secretari del poble, el metge, tots els "notables" i finalment tota la massa de la població que ens va rebre amb els braços oberts.

Vam arribar a la caiguda del sol. La nostra Intendència ens va donar un sopar de campanya i després va venir el torn per allotjar-nos per a dormir. A mí i a un soldat fill de Godall, gastador de la meua esquadra, ens van allotjar a una casa de treballadors. Molt bona gent. D'ençà del primer dia van voler que sopéssim amb ells. Quan nosaltres els vam dir que el Tinent Coronel ens ho havia prohibit, el Cap de Casa va contestar: "I a él, qué chorra le importa". Vosotros cenareis todos los dias con nosotros i se acabó. I tots els dies vam sopar amb ells. Una particularitat: els noms d'aquella família coincidien tots amb noms familiars meus. El Cap de Casa es deia Isidro, la mestressa, Mercedes; un noi, d'uns 14 anys, Fausto; i una noia també Mercedes.

- Per a mi, una novetat en el menjar. I pel que vaig notar de vacil·lació en el meu amic, també.

- Quan el patró digué "a la mesa", tres de la família i els dos convidats ens vam assseure a taula.

- Sense que jo digués res a ningú, vaig notar que només havien posat una cullera per cada u. Al mig de la taula un plat gran de terra cuita. De cop i volta, la bona dona, la mestressa de la casa, va venir amb una olla gran, de terra cuita també i la va buidar al gran plat del mig. Jo esperava i crec que el meu amic també que ens portessin plats per a tots i que la mestressa faria la distribució. Doncs, no; cada u dels de casa es va posar a menjar del plat del mig i en veure que nosaltres vacil·lavem, el bon home digué: "Venga, venga; a coner se ha dicho". Vull creure que no va endevinar el motiu de la nostra vacil·lació. Amb l'amic ens vam mirar i en un instant en vam tenir prou per a comprendre'ns. A menjar s'ha dit i ja ens teniu cullera en mà i em sembla que fins i tot anaven més depressa que els membres de la família. En el curs de la conversa van explicar que al nostre poble mengem cada u amb un plat diferent i amb cullera, forquilla i ganivet; idea a la qual el patró va fer-hi el comentari següent: "Otra ! Entonces teneis necesidad de muchos cacharros !"

X X X X X X X

- Per l'acompliment de la nostra "missió" ens tocaven "diana" a les dues de la matinada. Després de prendre el "café" a la plaça de la vila, marxàvem vers el que havia esdevingut el nostre "camp de batalla", armats de bidons de gasolina, de pèis de llauna i d'escombres fetes de branques fullades d'arbre. Arribats al "camp", els soldats feiem grans rodones per envoltar "l'enemic", amb les escombres el feiem volar vers el centre i quan ja n'hi havia un bon grux, amb els pots de llauna ho regaven amb gasolina i hi calaven foc.⁽¹⁾ Un tractament elemental si voleu, però potser per l'època era el més modern. La nostra "batalla" durava fins a dos quarts de vuit o les vuit del matí, hora que el mes de juny el sol comença a esclafar i la llagosta començava a volar. Vers les nou ens donaven el "almuerzo" i desseguida tocaven "silenci" per a fer

(1) feia veritable llàstima quan el foc s'esqueia damunt de sembrats a punt de separ i de plantacions d'arbres carregats de fruit. L'extermini de la placra ho excusava

nos dormir la "migdiada" fins a les dues de la tarda. Tornaven a tocar "diana", ens donaven dinar i després a passeig. A veure les noies que rentaven al riu que envoltava la vila, o bé que feien ganxet a la vora de la porta del carrer, o bé a ajudar voluntàriament els homes en llurs treballs dels hortets que gairebé sempre ho pagaven amb una costellada en el mateix hort i uns bons tragos de vi de la Riója que tenien dipositat en cellers dessota terra al costat mateix de l'hortet, de tal manera que, vist de lluny, els coberts dels cellers donen la impressió d'un poblet al costat d'un altre poblet; o bé, quan algun veí ens hi convidava, anavem a menjar cires, puix que ens trobavem en plena temporada.

Més o menys, aquesta fou la nostra rutina de durant un mes que van durar els nostres "combats" contra la llagosta.

Arribat ací, no em puc estar d'explicar una anècdota: una tarda, potser al cap de vuit dies, vaig reunir els "meus" soldats i els vaig dir: "si us sembla bé, ens afaitarem la barba". La resposta fou: "si ho fas tu, nosaltres també". Cosa dita, cosa feta. Una hora després, tots teniem la cara tant pelada com el dia que vam nèixer. L'endemà, en veure'ns el tinent coronel, ens va arrestar i ens digué que no sortiríem al carrer fins que tindriem la barba com abans. L'arrestament, però, només va durar que una nit i després, mai més ningú no es va ocupar si teniem la barba curta o la barba llarga.

X X X X X

Vetací que sense que aparentment s'hagués produït res que ho expliqués, un dia, vers les sis de la tarda, van tocar "llamada" i un quart d'hora després tot el batalló ja estava reunit a la plaça. Tots ens preguntavem: Què passa? fins que el tinent coronel va ordenar el silenci absolut. Va ordenar "desfilars" de dos en dos per un camí molt estret i envahit pels esbarzers de cada costat fins que vam arribar tocant d'unes tàpies fetes amb fang, molt velles i mig ensulciades. Ens va ordenar posar-nos tots de cara a aqueixes tàpies i a mí em va tocar estar davant d'un esberranc a través del qual es veia un cirerer amb una branca esqueixada. El tinent coronel va pujar a l'esberranc i ens va fer un discurs "moralitzador" per acabar dient que "aquella branca esqueixada només podia ser obra de soldats que no parlen ni entenen el castellà". Que, per consegüent i sostenint aqueixa tesi, ens anava a llegir el "parte por escrito" que ara mateix trametria al general governador militar de la Regió. "Y punto redondo", em recordo que va dir.

Formats de dos en dos vam tornar a entrar al poble. En arribar, però, i previ un canvi d'opinions amb dos o tres soldats més -- tots catalans, ben entès --, vam decidir anar a trobar l'alcalde i el jutge de la vila per a protestar i demanar llur ajut. A l'Ajuntament vam trobar que hi estava també el tinent coronel. Amb tot, nosaltres vam expressar la nostra protesta pels termes del "parte por escrito" i perquè els catalans ens sentien al·ludits com autors de la destroça del cirerer. L'alcalde i el jutge es van posar desseguida del costat nostre i en el mateix moment la plaça del poble es va omplenar de gent cridant a favor nostre i contra el tinent coronel. De tal manera que, davant nostre i davant de les autoritats locals, el "parte por escrito" fou estripat i ja no se'n va parlar més.

Vers mig juliol vam retornar a Logroño, a la caserna, on forem rebuts com a "herois", amb música, "bombo" i platerets.

X X X X X

A primers d'agost vaig demanar un permís per anar a casa. Em fou concedit i el vaig tenir la segona quinzena de setembre. Quinze dies. Els meus pares foren feliços i jo també. I podreu comptar quina fou la sensació a tot el poble d'Ulldeolins en veure'm arribar amb els galons de caporal penjats al braç.

Amb els amics, ens van passar els 15 dies en discussions sobre l'"anarquisme" i el "comunisme". Era el signe del temps. Era l'època en que en el moviment revolucionari internacional i de cada país es formava una nova consciència a la llum de la Revolució Russa, del Partit bolxevic, de Lenin.

Tornat a la caserna després del permís vaig reprendre la correspondència amb els soldats amics dispersats a diverses ciutats de la península i del Marroc. Jo vaig comunicar a tots la nostra anada a Murillo de Rio Lena, la campanya que havíem dut a terme i la nostra victòria... sobre la llagosta. Vaig comunicar-los també el permís que acabava de disfrutar i el meu retorn a la caserna. Com sigui que en les meves cartes sempre hi posava una segona part "política", recordo que en acabar deia, més o menys: "Tant-debò el que passa a Rússia ho poguem veure ben aviat a casa nostra".

X X X X X

Un bon dia, vers mitjan octubre, vaig rebre una carta sense signatura, provenint de Segòvia, que només deia això: "La carta que has escrit a Martí ha arribat a mans del nostre coronel". Era poc, però era molt. El suficient per assabentar-me que jo havia estat descobert. Què havia passat? Més tard ho vaig saber. Entre dues cartes meves l'amic Martí havia estat empresonat i processat. En conseqüència, com sigui que se li interceptava la seva correspondència, és la raó per la qual "la meua carta va arribar a mans del seu coronel".

Jo ja em vaig veure a la presó!

Vaig comunicar-ho als amics més íntims soldats i civils.

Jo els vaig proposar que marxaria i em traslladaria a França. Els amics sindicalistes van opinar que, pel moment, no havia de marxar. I, junts, vam elaborar un pla que consistia en el següent:

Primer.- Aprofitar l'amistat d'un caporal de guardia per a obtenir la clau del "calabosso". Després, amb un bocí de sabó, jo mateix faria un motllo de la clau, de punta i de costat. L'endemà ja tenia el motllo fet i dos dies després, jo ja tenia la clau a la butraca. Per poc temps, però, car la vaig donar desseguida a l'amic que eventualment n'hauria fet ús.

Segon.- Els amics, soldats i civils, estarien tant atents com jo a l'evolució del problema. Admetent que l'eventual procés prengués gravetat, l'amic encarregat de la central elèctrica, simulant un accident, deixaria una nit tot Logroño a les fosques, inclosa la caserna. Aprofitant la foscor i la complicitat del caporal de guardia, el qual ja sabíem qui seria, el meu amic vindria a obrir-me, saltariem els dos la tàpia del darrera de la caserna, que no era pas molt alta, i en cotxe ens portarien els dos a França.

Pel moment, doncs, no vàrem anar més lluny i tots vam restar a l'aguait dels futurs esdeveniments que era inevitable que es produïrien.

X X X X X

Ja ens trobavem a començaments de novembre quan un dia em van portar l'ordre que el meu tinent coronel em volia parlar i que a les set del vespre jo anés a casa seva. No ho havia fet mai i això fou prou per a posar-me previngut. Vaig acudir, és clar. L'home es va mostrar molt bondados amb mi; fins i tot amb vives mostres de generositat. Sobretot, interessat en saber on jo havia après a llegir i escriure. Em va preguntar si estimava bé els meus pares i germans, si encara tenia avis, etc. etc.

Jo podia dir com aquell: "Tanta amabilidad me confunde".

Total, que aqueixa entrevista es va acabar dient-me que l'endemà al matí, quan ell arribaria a la caserna m'hi presentés. Per a mi no oferia cap dubte que l'ofensiva havia començat.

L'endemà, doncs, m'hi vaig presentar desseguida que vaig sentir l'amunci de que el meu tinent coronel havia arribat a la caserna. Em va encarregar de fer-li un "estadillo" amb noms i cognoms, professió, lloc de neixença, etc.etc. dels soldats de la meua esquadra de "gastadors". Així ho vaig fer i una hora després ja la hi lliurava. En veure el paper em digué que enlloc d'haver fet l'encasillat en forma vertical del paper, l'havia d'haver fet en forma horitzontal i que, per consegüent, n'havia de fer un altre. El primer, però, se'l va guardar. Vaig lliurar-li després el segon i em digué que estava molt bé i que en el futur cada dia al matí anés a veure'l. "A la orden", vaig contestar i me'n vaig anar amb la convicció del "cop" que es preparava contra meu. Els amics, soldats i civils estaven tots al corrent de totes aquestes maniobres.

Uns dies més tard, fou el Capità Ajudant que em va convocar a la impremta de la caserna. Em va donar un paquet de formularis en blanc i una carta tancada i el "totopaseo", em digué. Jo em vaig posar de "vintiun botó" i ja em teniu a l'entrada del Govern Militar. Asseguts al banc de l'entrada s'hi trobaven dos individus sense uniforme que ignoro qui eren. A jutjar, però, pel que va passar, vaig deduir que era una parella de la policia secreta. Car, quan l'ordenança de servei em va prendre el paquet i em digué d'entrar, jo vaig intentar deixar el "ros" al penjarobes de l'entrada. Aleshores, la parella em digué en termes grollers que m'havia d'emportar el "ros" amb mi. Vaig estar a punt de dir-los que ningú no els havia "donat ciri" en aquella professó, però vaig optar per callar i marxar darrera de l'ordenança amb el meu "ros" a les mans.

En entrar al despatx del General Governador vaig trobar-me en presència de tot l'Estat Major de la Guarnició de Logroño. Mai no havia vist tantes estrelles ni tants cordons grocs i cordons vermells. He de confessar que em vaig sentir dominat per una forta emoció.

El General Governador, que presidia, i davant del qual jo m'havia situat tal com m'havia indicat el Capità Ajudant del meu Regiment, va mirar-me de dalt a baix i després, em digué: "Usted es Evaristo Massip?" "Si, mi general", vaig contestar. "Bien, puede Ud. retirarse". Vaig sortir i l'ordenança va seguir-me per a dir-me d'esperar-me. Moments després va venir amb una carta tancada destinada al coronel del meu Regiment. En arribar a la caserna vaig lliurar la carta al secretari del coronel i aqueix dia no va passar res més.

Uns dies després el meu Tinent Coronel em va convocar a la "Sala de Banderas" per a dir-me: "Massip, Ud. no tiene condiciones de mando. Por consiguiente, Ud. deja de ser cabo". No em va venir de nou i he de confessar que no em va produir la més lleugera emoció. Amb la mateixa facilitat em vaig treure ara els galons de cabo, que abans me'ls havia posat.

Devíem trobar-nos a començaments de desembre puix que, pocs dies després, el 8 exactament, "Fiesta de la Patrona de Infanteria", quan ja havíem ~~dimt~~ acabat el dinar extraordinari que és tradicional aqueix dia, quan ja ens vestíem per a sortir a passeig, va arribar el sergent de Guardia i m'invità a acompanyar-lo. Em va conduir directament al calabosso dels incomunicats. Un quart d'hora després va venir l'oficial de guardia per a regirar-me de cap a peus, mentre que el sergent, amb dos soldats més de guardia regiraven i em confiscaven tot el que jo tenia a la "percha". El que jo tenia al meu damunt, m'ho van prendre tot: un llapis, una petita llibreta i cinc o sis rals que tenia per a sortir a passeig.

Desseguida vaig tenir la idea de sobre "com" comunicaria la meua detenció a l'exterior. Un clau trobat entre dues lloses que feien el pis em va permetre escriure una adreça al cul d'un plat de llauna. El primer sentinella que vaig tenir, un dels meus millors amics, va fer la resta.

L'endemà, custodiat per tots els soldats de la guàrdia que no estaven de sentinella, per un caporal, per un sargent i per un oficial, vaig ser presentat al jutge instructor, el qual em va comunicar el "auto de procesamiento i prisión sin fianza, por el supuesto delito de excitación a la rebelión" i m'invità a nomenar defensor. Em digué que per la nova condició de soldat estava obligat a nomenar un militar: capità, tinent o alferes. Sense donar al fet massa importància, de la llista d'oficials que em va presentar, vaig escollir el primer de la llista que va resultar ser el capità secretari del Coronel: Julián García Reyes. L'endemà va venir a veure'm aqueix capità. Em digué que acceptava la nova defensa, no solament com un deure, ans bé com un honor. Em va posar, però, una condició: que volia saber tota la veritat. Cosa que li vaig prometre. He de fer constar que fou un home que, en efecte, va fer honor al seu compromís. No va passar dia que no em visités al calabosso.

Als dos dies de detenció em vaig posar malalt de l'ull esquerre. Se'm va posar desorbitat i del color del fetge. Vaig fer cridar el metge de la caserna amb tanta fortuna que quan em va veure va amenaçar-me de donar un "parte por escrito", acusant-me de que era jo mateix que m'havia fet malbé l'ull "com a protesta per la nova detenció". Quan el meu defensor va venir a veure'm li ho vaig comunicar i em digué: "quan torni el metge, díga-li que jo el vull veure". Així ho vaig fer i a partir d'aqueix moment em van aplicar remeis cada dia dues vegades. En una setmana l'ull s'en va posar bé.

Els trobaven al mes de desembre i el fret es feia sentir de bo i millor. I Logroño es distingeix per ser una vila molt freda. Pocs dies després de la neva detenció va caure una nevada de mes de 40 centímetres. I la neva cel·la no tenia res de confortable. El pis, com ja he dit, estava fet amb lloses de pedra, a nivell del sòl, sense cap element de calefacció i amb la porta i la finestra comunicant directament al pati. Tot el dia el passava caminant per una cel·la que no tenia més de tres metres de llarg i dos metres d'ample, o bé arronsat damunt la malfega embolicat amb la única manta que tenia. Quan s'acabava la claror del dia quedava pràcticament a les fosques, doncs la llàmpara elèctrica era molt feble i estava penjada a més de sis metres al sostre. Era tant feble que ni tan sols em permetia llegir les lletres grosses de bocins de revista que, qui sap de quant temps ençà, estaven enganxades per les parets. Un dia se'm va acudir demanar que m'instal·lessin un braser per escalfar-me. Un quart d'hora després ja vaig tenir el jutge i el seu secretari a la cel·la per a preguntar-me la raó per la qual jo em volia suïcidar. Em sembla que els vaig convèncer de llur absurd puix que se'n van anar sense altre expedient. Amb tot, l'endemà ho vaig comunicar al meu defensor i aquest em digué que faria els possibles per tal que em fossin facilitades tantes mantes com jo necessitaria. Així ho va fer i aquella tarda ja vaig tenir quatre mantes més, totes de primera i noves.

El que, en certa manera, resultava còmic, era quan jo demanava per anar al Water. Es mobilitava tota la guàrdia que no estava de sentinella. Sempre eren deu o dotze soldats, un caporal, un sargent i l'oficial. Abans d'obrir-me la porta els distribuïen per tot el passadís que conduïa a la petita cabina. Tots armats fins a les dents, dirien. Els soldats i el caporal, amb fusell i baioneta "calada"; el sargent i l'oficial, amb pistola. De vegades, i molt sovint, resultava que un dels meus "guardians" era un dels meus amics i ell s'arranjava per coincidir i estar el més aprop meu durant l'estona que jo mirava de fer-la el més llarga possible. En general, resultava una estona de "conferència". Una preparació similar es feia quan cada matí em treïen per a rentar-me la cara. El pati de la caserna tenia una font al centre. Doncs, era allà que em conduïen, ni que el pati estigués ple de neu, prèvia distribució de tota la guàrdia desocupada pels quatre punts cardinals del pati.

Aquesta severitat va durar 28 dies. Els mateixos dies que va durar la neva incommuniació. Després, em van portar a la cel·la general, gaudint del règim general dels altres detinguts. Amb un avantatge, però, a favor meu. Jo, processat, tenia dret a

llit, nualàs i llençols. Els altres, detinguts per de dret comú, per "pispen", borratxos, noctàmbuls, etc., havien de dormir damunt la fusta.

Ací, la vida es feia més suportable. Podia parlar i a més, estava permès llegir. Molt aviat els altres detinguts havien esdevingut amics meus; allò que se'n diu amics que no em deixaven tocar de peus a terra. Uns em volien plegar el llit al matí i altres me'l volien desplegar a la nit. Uns volien anar a buscar-me el menjar i altres em volien rentar el plat. Per part dels soldats lliures, més coses hagués demanat, més me n'haurien fet. Els més "prudents" eren els que "de comú acord amb mi" sabien el que tenien entre mans.

Com sigui que els meus pares van saber l'ocorregut, la meua primera preocupació fou mirar de tranquil·litzar-los. Els vaig escriure dient-los que ja estava alliberat, i de tant en tant, dient-los que havia anat al cinema amb els amics o bé a berenar a la vora del riu amb una colla d'amigues i d'amics... Vaig tenir la sort que s'ho van creure i sabent la seva tranquil·litat, vaig tenir també la meua. Amb més motius ho vaig fer puix que el meu pare havia estat operat d'una malaltia de la qual va morir deu anys més tard.

No em va costar molt aclimatar-me a la vida d'empresonat després que vaig estar al règim general.

Un dels meus amics, Joan Bernat, de Juncosa, no pas amic polític, sino amic de veïnatge del seu poble amb el meu, va anar amb permís. Va anar a visitar els meus pares, a Ulldemolins i quan va haver de tornar, els meus pares van donar-li per a mi tot un cistell de coses de casa: botifarres, torrons, ametlles i avellanes, figues seques i panets que són una especialitat d'Ulldemolins, etc. En arribar aqueix amic a la caserna, l'oficial de guardia va confiscar-li el cistell i li digué que ell s'arranjaria amb mi. El meu amic va dir-m'ho. Al tard, i a punt de tocar silenci, l'oficial em va convocar a la Sala de Banderas on em digué: "Mira, aquí tienes esto de parte de tus padres. Como yo te conozco, sé que si te lo llevas, dentro de una hora ya no te quedará nada. Déjalo aquí, yo te lo guardaré i tu pedirás las cosas a medida que lo necesites". Jo li vaig treure importància i vaig dir que per a mi era un plaer poder oferir d'aquestes coses als amics. No hi va haver res a fer. Ell va voler guardar el cistell. Jo vaig oferir-li si ell volia acceptar un bocí de botifarra, puix que jo sé — i ja sabia — que al meu poble es fan unes botifarres molt bones. Em digué que SI, amb una condició: que jo acceptés prendre el vermut amb ell i tres oficials més que es troben presents. Jo vaig acceptar i ja em teniu assegut entorn de la mateixa taula "els guardians" i el "presoner". Era el SIGNE de l'antijuntisme.

Havien transcorregut uns quatre mesos de la meua detenció quan un dia, contra la seva habitud, el meu defensor va demanar de treure'm de la cel·la per a parlar-me. Em va preguntar: "Qué has hecho mientras has estado en tu pueblo ?". Jo no sabia què contestar-li. Per fi vaig dir-li: "Que yo recuerde, nada malo". I ell va reprendre: "Existe una carta del alcalde de Ulldemolins que te presenta como un ANARQUISTA PELIGROSO." "Pues mire Ud., vaig dir-li, en mi casa tengo un certificado de buena conducta firmado por el mismo alcalde y otro certificado de buena conducta firmado por el Juez de mi pueblo y si Ud. quiere yo pediré a mis padres ese documento". "Hágalo Ud.", va contestar-me. Vuit dies després ja tenia aquests documents en poder meu i els vaig donar al meu defensor. El bon home va tenir l'evidència que mentre vaig estar al poble vaig fer "bondat" i que ara que n'estava absent jo resultava "perillós". La conclusió s'imposava per ella sola. *amb el descobriment d'aquesta manipulació per part dels seus pares i la inoblida freqüència del capítol del meu nom de la qual parlava al començament d'aquesta resposta pràcticament*
Vers el 15 de juliol del 1921 el meu defensor va proposar-me de demanar la presó atenuada. Això significava poder sortir de la cel·la i poder circular per tota la caserna amb validesa com a presó si eventualment sortia condemnat. El dia 25 vaig sortir de la cel·la. El mateix dia, el Regiment fou acasernat per al Marroc.

Fou portat a sufocar la sublevació d'Abd-el-Krim que gràcies a l'aventura del Rei i del general Silvestre va portar al desastre d'Annual i de Monte-Arruit que va costar als pobles d'Espanya més de 22,000 morts. Jo vaig estar exclòs d'aqueixa expedició per tal com la Llei i "l'honor militars" prohibeixen als processats d'anar a fer la guerra. La tarda del mateix dia el Regiment, i amb ell els meus amics, va marxar.

La cerimònia d'aqueixa marxa fou colpidora. Un frare descalç va fer un discurs enaltint el gran mèrit de poguer anar a matar moros en defensa de la pàtria i de la religió "cristianes". Ell, el frare, i uns ajudants van penjar uns escapularis al coll de cada soldat. Van obligar a cantar l'Himne del Regiment i "Banderita Roja i Gualda" i no va cantar ningú. El coronel, consternat, s'ho mirava des d'una galeria. Els oficials estaven desesperats. En sortir el Regiment, el pati va quedar cobert d'escapularis. Al Regiment només van restar-hi un altre processat, aquest per delictes comuns i uns quants malalts i jo.

X X X X X

El meu procés anava fent el seu curs. El capità defensor m'anava posant al corrent de tots els tràmits que el jutge efectuava. L'home, el defensor, sempre em donava excuses perquè no podia dir-me la seva opinió sobre el "dossier". I em deia "si no hay más que lo que tu dices, la cosa no es muy grave. El "dossier" yo no lo puedo leer hasta que la causa sera elevada a plenario". Tot i que sempre em deia que no s'espantava, jo el veia força preocupat. Tot i que en ell era facultatiu, ell va voler assistir a tots els meus interrogatoris. Tot i que la llei li prohibia d'intervenir entre el jutge i jo, també es permetia de "dir-hi la seva" si de vegades jo em trobava embarrassat. El jutge no el va fer callar mai.

X X X X X

Pel mes de novembre es va avançar la presentació de la "quinta" del 21 i com sigui que havien d'aprendre l'instrucció els "quintos", el capità ajudant em va proposar si jo volia encarregar-me de fer d'instructor, puix que com a processat no m'hi podia obligar. Jo vaig dir-li que per voluntat, sí, però que jo tenia prohibit sortir fora de la caserna en raó del meu procés. Em digué que això no era un inconvenient i que ell m'autoritzava a anar amb els nous "reclutes" al camp d'instrucció.

A partir d'aqueix dia ja em teniu fent de tinent, de sergent i de caporal al front d'un grup de 30 "quintos" respecte dels quals no vaig tenir mai cap dificultat. Fins i tot he de confessar que preferia aquesta activitat a la ociositat a la qual estava sotmés. Fou, potser, degut a això que a finals de desembre vaig caure malalt a causa d'una angina. El "pelotón" va restar paralitzat. Vuit dies després vaig reprendre els "quintos" i a finals de gener vaig recaure en la malaltia, ara més greu, puix que em va exigir més d'un mes d'hospitalització. Vers a mitjan febrer i trobant-me encara a l'hospital, un dia se'm va presentar el capità defensor. Em digué que em venia a visitar i a portar-me una notícia: "Acabo de recibir una comunicación del Juez segun la qual la Causa N^o.....instruida contre el soldado Evaristo Massip, ha sido sobreseida con pronunciamiento, favorable." El defensor em va felicitar i jo vaig agrair-li tot el que havia fet en el curs del meu procés.

Ja estava, doncs, legalment alliberat. Vaig reprendre els "quintos" i pocs dies després foren donats "d'alta" i un bon contingent dels quals foren enviats al Marroc, a "cubrir bajas". Jo em temava que s'enamoreassin de mi també, cosa que malaïda la gràcia que em feia. El capità ajudant em va tranquil·litzar dient-me que el torn de marxar la meua "quinta" ja havia passat. Ara tocava la "quinta" del 21.

Així, el meu procés em va evitar anar al Marroc. Fou l'avantatge que en vaig treure i cal dir que no fou pas un avantatge petit.

X X X X X

Em sembla que ens trobaven a mitjan del mes d'abril del 1922 quan el meu Regiment -- i amb ell tots els meus amics -- fou repatriat. Els que ens trobaven a la caserna ja van anar a l'estació amb Música y bandera a rebre'ls. Disset soldats van quedar estesos en terres del Marroc gràcies a l'aventura del general Sivestre i del Rei.

Feia tristesa i ràbia veure l'estat en que van arribar els soldats: bruts, lligats, plens de pols i despulats. Només vestits amb guerr^a i pantalons. Nou, això sí; per damunt de tot calia que fessin bonic.

Jo estava ben equipat, puix que cada temporada "reglamentària" em donaven les peces de roba que corresponien. I per bé que quan em van tancar m'ho van confiscar tot, quan em van alliberar m'ho van tornar tot; excepte els llibres que tenia; excepte una novel·la que jo mateix havia escrit contra la guerra i que em va valdre que el jutge em preguntés on jo havia après a llegir i escriure i que em digués que jo "tenia una pluma de fuego". Tenia, doncs, per consegüent, l'armari ple de roba nova; camises i calçotets i ben aviat la vaig distribuir tota entre els meus amics. Doncs al Regiment van passar més d'una setmana abans de dotar-~~los~~ als soldats d'allò més indispensable.

X X X X X

Els amics van estar contents de trobar-me alliberat. I jo també de que haguessin pogut tornar tots. Tant és així que van voler celebrar-ho amb un berenar, amb una fotografia col·lectiva que ens la van dedicar mútuament i anant al teatre a la nit. Avui donaria no sé què per poguer recuperar aquella fotografia que ningú més que els fotografiats sabia el que representava. I encara no tots, puix que s'hi trobava un cosí meu i aquest no sabia res de res. Ell feia el servei al Regiment d'artilleria.

X X X X X

Pocs dies després del retorn del Regiment del Marroc, van voler portar-lo a la Catedral on s'havia de celebrar una "missa de gràcies", "perquè no havien mort tots els soldats al Marroc". (Es clar que no era aquest el nom que havien donat a la missa; el sentit, però s'interpreta per ell sol. Doncs, què vol dir "una missa de gràcies pel retorn del Regiment"? I els 17 soldats morts sobre el terreny?

La cerimònia consistia, a més de la missa, amb confessar i combregar...

Quan ja estavem "formats" a la Companyia a punt de sortir al pati per a formar el Regiment, l'oficial que ens comanava, Lino Alonso Murga, va ordenar: FIRMES! Després ens va fer un discurs molt breu que, poc més o menys, va venir a dir: "L'acte que anem a fer és molt important. Confessar i combregar és un acte sublim i jo el practico sovint. Això, però, no vol dir que tots estigueu obligats de pensar de la mateixa manera i el que pensi diferent, té també tot el meu respecte. Per consegüent, el quí de vosaltres no té vocació de confessar i combregar, que doni una passa endavant. Els que us trobareu en aquestes condicions, formareu al darrera de la Companyia per anar al "desfile" i prou. En arribant a la catedral us posareu de costat esperant que acabi la cerimònia. El que no toleraré sense sanció és que si algú confessa i combrega hipòcritament i després fa burla del propi acte. Hi ha algú, doncs, que no està disposat a confessar i combregar"? Jo vaig ser el primer de sortir. Darrera meu van sortir una dotzena de soldats més. Van anar a la Catedral i van tornar a la caserna en les condicions que ens havia exposat l'oficial i la cerimònia és va acabar sense res de nou.

X X X X X

Als pocs dies d'aquella cerimònia fou "llicenciada" la "quinta" del 1918.

Un amic dels que anaven a llibenciar em va proposar canviar el correatge seu amb el meu, puix que ell, el seu l'havia d'entregar. Aqueix amic tenia un correatge que semblava de marbre negre de tant ben cuidat que el tenia, mentre que el meu semblava arroplegat de casa d'un pellaire. La raó consistia en que l'amic s'havia pres al seriós l'"ofici" de soldat, i jo no. Es clar, vaig acceptar l'oferiment i ja em teniu dotat d'un correatge més lluent que el d'un guardia civil.

El dissabte d'aquella mateixa setmana, llicenciada ja la "quinta" del 18, el Capità va decidir passar en "revista" la Companyia. En aquests casos, tots els soldats ens havien de posar el millor que teniem i posar damunt del llit tot el que no portàvem posat. Cada soldat ens havien de plantar davant del nostre llit respectiu i jo el tenia, aproximadament, al centre de tot el llarg de la nau. El capità, acompanyat dels oficials i dels sergents, va començar a passar la revista i al mateix temps a dictar notes al sergent de setmana. En arribar al meu davant es va exclamar: "Bonito correage. Que lo hagan soldado de primera".

Ja em teniu altra vegada ascendit amb el galó, ara, de soldat de pela. Puix que els soldats de primera eren retribuits amb una pesseta la setmana, a més del ral de sobres diari que teniem tots els soldats. El mateix dia, el capità em va cridar i em va encarregar les funcions de "cabo furriel", puix que l'anterior havia estat llicenciat. Les meves funcions consistien: a) a nomenar els torns dels soldats per a tots els serveis d'armes i mecànics que corresponia a la Companyia, interiors i exteriors. b) a fer la comanda del pa que corresponia al cens de la Companyia i a distribuir-lo després. c) a distribuir als soldats el ral de sobres. d) a fer la comanda dels elements necessaris per a la neteja de la Companyia. e) recollir la roba bruta interior dels soldats i donar-la al rentador. Després recollir-la i distribuir-la a cadascú les peces respectives. Aquesta activitat em plaia força. I a més, perquè no dir-ho, m'anava molt bé econòmicament.

Car sempre mancava una bona mitja dotzena de soldats a venir a buscar el pa. Doncs, el pa sobrer em permetia satisfer la gana de bons amics meus -- si poguessin parlar Joan Bernat de Juncosa, Rosend Iglesias d'Albagés, el primer mort de malaltia i el segon afusellat per Franco, i altres, com Josep Oliveres de Banyoles i Josep Saus de Girona, em guardarien de mentir -- i encara me'n sobrava per a vendre'l a les dones que ens rentaven la roba, a la meitat de preu del que els costava al comerç. Altrament, cada setmana m'em lliurat el pressupost en natà.lic destinat a la compra d'elements per a la neteja de la Companyia. Penso que també puc dir que d'aqueix pressupost en feia una petita restricció, tot el qual em permetia anar al teatre cada setmana pagant l'entrada a algun amic i algun berenar. Amb tot, la Companyia no havia estat mai tant neta.

I ja que hem arribat ací, deixeu-me que expliqui una anècdota:

La Companyia tenia tres oficials subalterns que s'alternaven el servei per setmanes. Dos d'ells, en prendre possessió diumenge al matí, ja em donaven els cèntims per les sobres de tota la setmana. Els dissabtes passaven comptes. Un d'ells *només*, me'ls donava cada dia els cèntims...

Com sigui que hi havia diversos soldats que em demanaven de guardar-los les sobres durant la setmana per tal de poguer disposar diumenge de SET RALS, entre una i altra cosa sempre tenia al meu calaix un petit dipòsit de cèntims. Jo vaig fer sempre aquest servei gratuïtament, mentre que sabia que altres furriels cobraven comissió.

Un bon dia al matí aqueix oficial em va preguntar si jo podia prescindir dels cèntims de les "sobres". Va prometre'm que dissabte em liquidaria. Jo vaig dir-li que sí. Així van passar tres dies i arribat el dissabte ell es va "evaporar" i jo vaig haver d'afrontar el "gep" de tres dies de "sobres" de la Companyia. Vaig anar salvant la situació amb els cèntims que em lliuraven els altres oficials. Pel moment, la cosa va restar entre "ell i jo", per bé que cada vegada que jo trobava el seu assistent l'hi encarregava de dir al "seu" tinent que jo volia parlar-l'hi.

En l'interval de les dues setmanes següents es va presentar l'anunci del dia del nostre llicenciament. Jo estava obligat a fer "entrega" dels meus serveis al capità i per consegüent, vaig trametre un nou mensatge de "socors" al tinent deutor que continuava fent el sord a les meves crides.

El dia abans del designat per al nostre llicenciament, al matí, el capità em va anunciar que per la tarda vindria per tal de liquidar totes les coses. Altra vegada vaig fer una crida al tinent deutor en mires de salvar la meua situació o bé, eventualment, la seva. Puix que ara ja es conduïa com un estafador. Jo no podia correspondre, de cap de les maneres al desfalc que això hauria constituït. Per a mi era la perspectiva de la presó, ara per lladre i just 24 hores abans del llicenciament. El capità va arribar a l'hora indicada. Em va cridar al seu despatx i ja em teniu a mi més mort que viu per la temença d'haver "d'explicar" una manca tant important de cèntims. Vaig fer el que vaig poguer per tal que la qüestió dels cèntims fos la darrera a tractar en la idea de donar temps a veure si el tinent deutor arribava i evitar així haver de donar detalls al capità. No ho vaig poguer evitar. Per consegüent, vaig dir al capità: "tants cèntims rebuts; tants cèntims distribuïts tants cèntims em resten. I... els cèntims que manquen me'ls deu el tinent tal -- el nom no el recordo --. Vaig estar obligat d'explicar al capità tota l'història. He de confessar que jo tenia el melic ben arronsat a l'idea del crèdit que el capità pogués donar a les meves raons. Quan vaig haver acabat, ell es va aixecar de la cadira i donant un cop de puny damunt de la taula va exclamar: "Ya me lo temia"! De cop, ni un llamp que m'hagués caigut al cap no m'hauria fet més de mal. Però va afegir, i això em va tranquil·litzar: "Este teniente es un inmoral". Em va agafar totes les coses administratives que jo tenia i em va dir: "Massip, váyase tranquilo. Yo me arreglaré con él". Em va allargar la mà i em va desitjar un bon viatge. Quan jo sortia del despatx del capità, vaig topar amb el tinent en qüestió, que entrava suant per tots els seus poros. En veure'l, el capità li digué en forma imperiosa: "Váyase al Cuarto de Banderas i espéreme. Está Ud. Arrestado". Jo no vaig saber res més. Ni ganes! L'important és que aquella nit jo vaig dormir tranquil.

Això ocorria els últims dies del mes ~~debut~~ de desembre del 1922.

I ara permeteu-me de fer una curta marxa endarrera

X X X X X

Quan el meu Regiment, després del seu retorn d'Àfrica va reprendre el seu funcionament normal, i jo també després del meu procés, vaig notar que una part de la oficialitat m'expressava una certa simpatia. Jo ho atribuïa a l'existència d'un corrent, diemne liberal, en l'Exèrcit, concretat en la posició que cada u tenia vis a vis de les Juntes de Defensa Militars. M'ho feien pensar uns detalls ben simples. Per exemple: quan trobava certs oficials pel carrer i jo, és clar, em disposava saludar-los militarment, uns d'ells em corresponien també militarment. Mentre que uns altres, quan s'adonaven que jo em disposava saludar-los, ells s'avançaven i em saludaven dient: "Adiós, Massip"! O bé, uns altres: "Adiós, Bolchevique"!

No obstant, jo em vaig imposar sempre guardar les distàncies.

X X X X X

Els meus pares van anunciar-me que el dia 14 de maig del 1922 es casaria la meua germana i em deien, com és natural, com els agradaria que jo els pogués acompanyar en aqueix esdeveniment familiar. Jo no sabia pas com fer-ho. Es clar, podia demanar permís, però em temava que, després del procés que venia d'acabar em seria denegat. Amb tot, vetací que el mateix dia 14, tot caminant per una de les galeries de la caserna em vaig trobar, cara a cara, amb el meu tinent, Leon Luengo Muñoz. Veure'l i decidir-me demanar-li permís fou tot u, puix que vaig tenir en compte que el tinent Luengo era un dels "bons". Eren les 11 del matí. Per tota resposta em va posar la mà al coll en forma afectuosa, em va empenyer acompanyant-me fins a presentar-me ell mateix al Comandant Major; mitja hora després ja em trobava al Govern Militar a demanar la signatura del "general governador" i a les dñes de la tarda ja prenia el tren vers Lleida, vers casa meua. El dia 15 a la una de la tarda arribava a casa, per segona vegada, amb 15 dies de permís. *Padu comptu la sorpresa i l'alegria dels meus pares i germans, de tota la familia i dels amics.*

De retorn a la caserna després del meu permís, vaig reprendre les meves activitats que ja eren una rutina. Comptant, al mateix temps i sobretot, els pocs mesos, les setmanes i els dies que em mancaven per al llicenciament. Després de tot, val a dir que no tenia molt motiu de planye'm aquest darrer temps de la meua vida de soldat. Tenia permís per a sortir a l'hora que jo volgués; cèntims per anar al cafè, al cinema i al teatre quan em plagués. Fins i tot em podia permetre el plaer de tant en tant, en fer us d'aquests "privilegis", d'invitar els meus amics. Gairebé puc dir que eren les úniques ocasions en que feia us d'aquests "privilegis".

I així i en les condicions que ja he explicat, vam arribar al dia 30 de desembre, dia en que forem llicenciats.

No obstant, no puc estar-me d'explicar una nova i darrera anècdota del meu pas per la caserna. El 31 de desembre vam estar autoritzats -- els soldats de la meua "quinta" -- a vestir-nos de civil i a sortir el que volgués durant el dia fins a les quatre de la tarda. Amb els amics "més amics" vam anar a dinar plegats, vam prendre cafè, vam fer unes compres de coses pels nostres respectius familiars; encara vam anar a berenar i a acomiadar-nos dels amics civils. Després vam emprendre el camí de la caserna; doncs a les sis havíem de prendre el tren.

Al mig mateix de l'entrada de la caserna, com si m'estigués esperant, s'hi trobava el tinent Sigüenza del qual ja he tingut ocasió de parlar amplament. El mateix tinent que pres d'una crisi de bogeria va pegar a 16 soldats el dia de l'exàmen de l'instrucció; acte que va costar-li tres mesos de presó al castell de Maria Cristina de Pamplona, excloure'l de la Companyia i abaixar-lo d'un número cada dia de presó, de l'escala d'oficials. Jo no n'havia sabut mai més res més. Avui encara em sento satisfet del paper que jo vaig jugar en aquell afer.

Doncs bé, en veure'm em va cridar dient-me que em volia parlar. "Hábleme Ud." vaig contestar-li. I em digué: "Yo he sido designado para acompañar a Uds. hasta Barcelona. Quiero confiar en tí en que no se alterara el orden durante el viaje." Tot em porta a pensar que el seu càrrec de consciència li feia recordar les vegades que ens va dir mentre feiem la instrucció: "Ah, si me encontrarais por vuestros pueblos, como me sacariais las tripas". Es va conduir sempre com un veritable provocador.

Jo vaig contestar-li: "No creo que el orden se altere ni por un momento". "An todo caso, yo sólo soy responsable de mí mismo". Ell va replicar-me: "Yo sé la que me digo".

Em va preguntar fins on anava jo amb el tren. Vaig contestar-li que jo canviaria de tren a Casetas, prop de Saragossa, per prendre el tren que m'havia de portar a Reus, la meua estació final segons la meua fulla de viatge. Em va allar-

gar la mà, jo vaig acceptar-la-hi i així va acabar aqueixa conversa.

X X X X X

Van emprendre, doncs, el viatge de retorn a les nostres respectives llars a les 7 del vesprà del dia 31 de desembre del 1922.

En arribar a Casetas després de fer molta "barrila" amb els amics, jo vaig baixar del tren per a fer el canvi previst. En aquell moment, però, tots els meus amics que continuaven el viatge vers Lleida i vers Barcelona em van agafar i em van fer tornar a pujar al tren. Van voler que els acompanyés, al menys, fins a Lleida.

El tinent en qüestió estava a la finestra del vagó i en veure que jo tornava a pujar al mateix tren, va cridar-me i em va preguntar perquè no marxava en el tren que anava a Reus.

Vaig contestar-li sècament: "els meus amics no ho volen". "Ni jo tampoc".
I és així com vaig perdre de vista un tant sinistre personatge

XXXXXXXXXX

A les 5 de la matinada del dia 1 de gener de 1923, vam arribar a Lleida. Vaig despedir-me dels amics que continuaven el viatge fins a Barcelona i fins a Girona i jo vaig baixar amb els amics que anaven a Borges Blanques, a Espluga Calva, a Juncosa, a Juneda, a Albagés i no sé on més. Vam anar a un bar per a escalfar-nos i prendre un cafè amb llet i a les 7 del matí vam prendre el tren en direcció de Tarragona que ens anava deixant per aquests pobles.

En arribar a Borges, l'amic que era d'aqueixa vila va voler de totes passes que jo baixés amb ell per anar a casa seva i presentar-me a la seva família. Doncs tots ells eren republicans. Ho vaig fer mentre esperava un altre tren que venia de Lleida a les 10. A casa d'aquell amic em van oferir un veritable esmorzar, capaç de satisfer la gana més desperta. La noia d'aqueixa casa havia festejat amb un noi del meu poble, circumstància que ens va donar motiu a una conversa força interessant que ara no vé al cas detallar. A les 10, doncs, vaig prendre l'altre tren que em va deixar a Vinaixa. Ací vaig prendre el cotxe de línia que va a Pobla de Ciervols on vam arribar a les 11 del matí. Després vaig emprendre el camí a peu per anar al meu poble, passant per la drecera de la Canal del Vall de la Serra de la Lledoceres i a la 1 de la tarda del dia de Cap d'Any, em reintegrava a la meua llar, al costat dels meus pares i del meu germà de 5 anys.

Una nova etapa de la meua vida anava a començar!!!

X X X X X